

انتشارات مشاوران آموزش
ناشر تخصصی عمومی و علوم انسانی

مجموعه کتابهای هدفدار

علوم و فنون

۱۲

نوشین الهامی
فاطمه لطفیان

مهسا کاظمی
مهسا آقاصغری

مقدمه مؤلف

هر کتاب، داستانی ست و صفحات آن، راوی آنچه بر ذهن و ضمیر نویسنده‌اش گذشته. کتاب، آینه‌ای است از مسیری که مؤلف و خواننده در کنار هم طی می‌کنند. ماجرای نگارش آن نیز، خود روایتی جداست. ما هم در این کتاب داستانی داریم از مؤلفانی که تلاش کردند برای شما و در جهت اهدافتان تلاش کنند و کتابی بنویسند که در آزمون سراسری یاری‌گرتان باشد.

در بخش سبک‌شناسی و تاریخ ادبیات، با ادغام این دو موضوع در یک مجموعه، تأثیرگذاری وقایع اجتماعی بر تغییر سبک ادبی را نشان داده‌ایم؛ سپس تلاشمان بر این بود که در قالب «نمودارهای توالی زمانی» رابطه‌ی علی وقایع را مشخص کنیم و با ترسیم «جدول‌های مقایسه‌ای»، تفاوت‌های سطوح سه‌گانه‌ی ادوار مختلف را نشان دهیم. هدف اصلی‌مان در این مسیر، تغییر یادگیری تاریخ ادبیات از حفظ‌کردن محض، به درک و فهم مطالب بوده است.

در بخش عروض و قافیه، با آموزش گام‌به‌گام تقطیع هجایی و وزن‌های عروضی، سعی کردیم مفهوم «عروض سنتی» را برای شما قابل درک و فهم کنیم. با تمرین‌های متنوع و فراوان، قواعد آن را ملکه‌ی ذهنتان سازیم و با آموزش جزبه‌جزء نکات تستی عروضی در قالب «فراموش نکنید»، «نکته» و «یادتان هست؟» شما را با کنکور و تست‌های کنکوری بیشتر آشنا کنیم. با یک تقسیم‌بندی درست تلاش کردیم، نام وزن‌های عروضی را به شکلی ساده و مفهومی بیاموزیم تا با درکی عمیق از علت نام‌گذاری وزن‌های عروضی، از آن‌ها استفاده کنید.

در بخش آرایه‌های ادبی، سعی کردیم با ذکر مثال و مصداقی آشنا با ذهن‌تان، توضیح مطالب را آغاز کنیم و بعد از تحلیل مثال‌های متعدد، به قاعده‌ی اصلی اشاره کنیم. در بخش‌های «محک بزنیم» و «چند مرده حلّاجی» تمرین و تست آموزشی گنجانده‌ایم تا علاوه بر کسب مهارت در پاسخگویی به تست‌های مرتبط با هر آرایه، نکات مهم و تله‌های تستی در کنکور را بهتر دریابید.

در بخش قرابت معنایی، ابتدا راه در یافتن مفهوم یک بیت را با کمک «واژه‌های تداعی‌کننده» نشان داده‌ایم؛ سپس مفاهیم اصلی شعر «عصر بیداری» و «دوره‌ی معاصر» را در قالب تمرین‌های شبیه‌سازی‌شده با سؤالات آزمون سراسری، توضیح داده‌ایم. از دل این تمرین‌ها، در قسمت «چینش کنکوری» ساختارهای متنوع سؤالات کنکور را بیرون کشیده‌ایم. در قالب عنوان «کوله‌پشتی» نیز، بر مهارت‌های زبانی، دستوری و ادبی که در یافتن مفهوم بیت، چاره‌ساز است، تأکید کرده‌ایم. در بخش سؤالات چهارگزینه‌ای، هدف، چینش سؤالات تألیفی از آسان به سخت، در بر گرفتن تمام موضوعات کتاب علوم و فنون ۳ و تحلیل سؤالات آزمون‌های سراسری به صورت کاملاً تشریحی بوده است.

کلام آخر

ادبیات بخش جدایی‌ناپذیر زندگی مؤلفان این کتاب است. با عشق به ادبیات و شما بود که این کتاب را نوشتیم؛ در هر بندی، شما و نیازتان را بررسی کردیم. بارها از بزرگان این حرفه مشورت گرفتیم تا بتوانیم شما را در رسیدن به هدفتان یاری‌گر باشیم.

همانند آنچه جبران خلیل جبران گفته است، نانی پختیم با این امید که معشوقمان آن را تناول کند. در پایان، جناب آقای وحید تمنا از اعتماد و جسارت‌بخشی شما متشکریم؛ جناب آقای احمد خداداد، در مرحله به مرحله بخش‌های کتاب، هم‌پای ما آمدید و از ما خواستید «نویسنده» باشیم و خلاق. حضورتان در کنار کتاب، برایمان مغتنم بود؛ از شما ممنونیم.

همکاران عزیزمان در واحد تألیف و تولید مشاوران آموزش، شاهد تلاش هرروزه‌تان در به ثمر رسیدن اثر، بوده‌ایم. قدردان برنامه‌ریزی، دقت و جزئی‌نگری شما هستیم.

گروه مؤلفان

فهرست

تاریخ ادبیات و سبک‌شناسی	۶
پرسش‌های چهارگزینه‌ای	۱۹
عروض	۳۲
پرسش‌های چهارگزینه‌ای	۵۶
آرایه‌های ادبی	۷۵
پرسش‌های چهارگزینه‌ای	۹۰
قرابت معنایی	۱۱۱
پرسش‌های چهارگزینه‌ای	۱۲۴
پاسخنامه تشریحی	۱۴۲

سبک خراسانی

وقایع:

قرن ۷	قرن ۵	قرن ۳	ایران بعد از اسلام
سلجوقیان - تیموریان	سامانیان - غزنویان	طاهریان - صفاریان	
<ul style="list-style-type: none"> * پیشرفت و گسترش زبان فارسی به واسطه لشکرکشی‌ها * توسعه مدارس و مراکز تعلیم * تغییر مرکز ادبی و سیاسی از خراسان به عراق عجم (زمینه‌ساز تغییر سبک) 	<ul style="list-style-type: none"> * احیای فرهنگ کهن ایرانی * حمایت دربار از صاحبان فضل * رواج زبان فارسی * رشد در همه زمینه‌های علمی 	<ul style="list-style-type: none"> * رسمی‌شدن زبان فارسی دری * شروع فعالیت‌های ادبی به زبان فارسی 	

سبک:

سطح فکری	سطح ادبی	سطح زبانی	
<ul style="list-style-type: none"> * حاکمیت روح حماسی * سادگی فکر و کلام * واقع‌گرا بودن شعر * معشوق زمینی * غلبه روحیه شادی و خوش‌باشی در اشعار 	<ul style="list-style-type: none"> * قالب عمده: قصیده * قافیه و ردیف ساده * استفاده از آرایه‌های ادبی در حد اعتدال * استفاده بیشتر از آرایه تشبیه 	<ul style="list-style-type: none"> * سادگی زبان * کمی لغات عربی * مهجور بودن برخی لغات * تفاوت تلفظ برخی کلمات با امروزه * استفاده از دو نشانه برای یک متمم 	شعر
دوره سامانی: ایجاز و اختصار - تکرار فعل یا اسم - کوتاهی جملات			نثر
دوره غزنوی و سلجوقی: اطناب - حذف افعال به قرینه - استفاده از تمثیل، آیات، احادیث و اشعار عربی			

سبک عراقی

وقایع:

قرن ۱۰	تیموریان	مغولان	قرن ۷
<ul style="list-style-type: none"> * سرخوردگی و یأس * مهاجرت یا کشته‌شدن بسیاری از ادیبان و دانشمندان 		<ul style="list-style-type: none"> * هرج و مرج سیاسی و اجتماعی * تباهی فرهنگ و اخلاق * از بین رفتن دربارهای ادب‌دوست ایرانی‌تبار 	

سبک:

فکری	ادبی	سطح زبانی	
<ul style="list-style-type: none"> * درون‌گرایی * گسترش زهدستایی و وعظ * گسترش عرفان و تصوف * معشوق آسمانی * رواج حس دینی * رواج هجو و هزل 	<ul style="list-style-type: none"> * رواج غزل و مثنوی * رواج منظومه‌های داستانی * توجه بیشتر به آرایه‌های ادبی * خوش‌آهنگ‌تر شدن اوزان 	<ul style="list-style-type: none"> * کاهش سادگی و روانی کلام * فراوانی لغات عربی * ورود لغات ترکی و مغولی * از بین رفتن لغات مهجور 	شعر
	<ul style="list-style-type: none"> * اطناب * استفاده فراوان از آیات، احادیث و اشعار * حذف افعال به قرینه 	<ul style="list-style-type: none"> * استفاده از آرایه‌های ادبی * استفاده از لغات مهجور عربی، ترکی و مغولی * استفاده از اصطلاحات عربی * رواج نثر داستانی، تمثیلی و عرفانی 	نثر

سبک هندی

وقایع:

- * رسمی شدن مذهب شیعه ← کم توجهی شاهان به شاعران و شعرهای مدحی و عاشقانه
- * شاعرنوازی سلاطین هند ← مهاجرت ادیبان به هند ← آشنایی با تفکرات هندوان
- * رفاه اقتصادی و امنیت اجتماعی ← توجه به شعر و روی آوردن مردم عادی به ادبیات

سبک:

فکری	ادبی	سطح زبانی
<ul style="list-style-type: none"> * شعر معناگرا * رواج مضمون سازی * خلاصه شدن معنای شعر در یک بیت * ترجمه مطالب فلسفی، عرفانی و غنایی گذشتگان به سبک هندی 	<ul style="list-style-type: none"> * قالب عمده: غزل (مفردات در حقیقت) * ردیف‌های طولانی و خوش آهنگ * استفاده از آرایه برای مضمون سازی * از آرایه‌های پر کاربرد: <ul style="list-style-type: none"> - تشبیه - تلمیح - حسن آمیزی - تمثیل - اسلوب معادله 	<ul style="list-style-type: none"> * ورود زبان کوچ و بازار به شعر * گسترش دایره واژگان * ورود لغات هندی * رواج زبان ترکی و ضعف زبان فارسی * زبان واقع گرا * بی‌دقتی در کاربرد جمله‌ها و ترکیب‌ها
<p>* درآمیختن نظم و نثر</p> <p>* فراوانی لغات ترکی و مغولی</p> <p>* کاربرد وجه وصفی: وجه وصفی این است که فعل به جای اینکه در یک صیغه صرف شود، به صورت «صفت مفعولی» می‌آید.</p> <p>مثال: آقای خداداد از راه رسید و همه ما را توییخ کرد! <u>وجه وصفی</u> ← آقای خداداد از راه رسیده و همه ما را توییخ کرد!</p> <p>* استفاده از تتابع اضافات: چند ترکیب اضافی که پشت سر هم می‌آیند.</p> <p>مثال: به صفای دل زندان صبحی زدگان / بس در بسته به مفتاح دعا بگشایند</p> <p>* مطابقت موصوف و صفت: در فارسی تطابق موصوف و صفت از نظر شمار نداریم؛ اما گاهی در برخی کتب برخلاف معیار برای موصوف جمع صفت جمع می‌آید.</p> <p>مثال: (موسی) سی روز گذشت و نیامد و مردمان نیکان را از شما ببرد. (تاریخ بلعی)</p> <p>* کاربرد افعال با پیشوندهای متعدد</p> <p>* جمع بستن کلمات غیرعربی با «ات»</p>		

درس ۱ و ۴: دوره بازگشت و بیداری

دوره بازگشت

همان‌طور که در سال‌های گذشته گفته شد، یک سبک ادبی یک‌شبهه به وجود نمی‌آید و یک‌شبهه از بین نمی‌رود. شکل‌گیری سبک بازگشت ادبی نیز از این قاعده مستثنا نیست.

نطفه شعر دوره بازگشت نیز در بازه زمانی انقراض صفویه تا آغاز سلطنت فتحعلی‌شاه بسته شد. عوامل متعددی در شکل‌گیری این نهضت ادبی نقش داشتند: یکی از این عوامل، تاراج کتابخانه اصفهان بود. از زمان حمله غزها، مغولان و تیموریان، به کزات کتابخانه‌های سلطنتی و عمومی از بین رفته بود و در دوره صفوی با ایجاد آرامش و ثبات نسبی در جامعه، به تدریج کتاب‌ها جمع‌آوری شد؛ اما با حمله محمود افغان و شکست سلطان حسین، این کتابخانه‌ها به غارت رفت و باعث شد برخی کتاب‌ها به دست مردم بیفتد. با این اتفاق ارتباطی بین اهل ذوق با ادبیات کهن برقرار شد. ادبیاتی که متفاوت از سبک هندی رایج در آن زمان بود.

در همین دوران (دوره نادری و زندیه) انجمن ادبی اصفهان به ریاست مشتاق اصفهانی تأسیس شد که سعی داشت جریان تازه‌ای در ادبیات ایجاد کند اما چندان موفق نشد؛ زیرا تأثیرات سبک هندی و مکتب وقوع در آثار آن‌ها دیده می‌شود.

عامل دیگر، روی کار آمدن سلسله قاجار بود. با ایجاد این سلسله و تثبیت حکومت مرکزی، زمینه‌ای فراهم شد تا دوباره شاعران در دربار جمع شوند و بازار شعر و شاعری و مدیحه‌سرایی رونق بگیرد و انجمن ادبی نشاط به ریاست عبدالوهاب نشاط (در زمان آغا محمدخان) و انجمن ادبی خاقان به ریاست فتحعلی‌شاه قاجار تشکیل شد.

انجمن ادبی خاقان به‌عنوان مهم‌ترین انجمن ادبی این دوران، هدف خود را رهایی شعر فارسی از انحطاط دوره سبک هندی قرار داده بود. به همین منظور به تقلید از آثار و سبک گذشتگان روی آورد.

عامل دیگر، اوضاع بد سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فقر فرهنگی و تضعیف جامعه ایران بر اثر شکست از روسیه تزاری بود. بازتاب این اوضاع را می‌توان بر فضای ادبی رخوتناک این زمان مشاهده کرد. (دور شدن از خلاقیت در فضای شعری)

تمامی این عوامل باعث شد تا شاعران به اسلوب کهن روی بیاورند و از سبک خراسانی و عراقی در هر سه سطح زبانی، ادبی و فکری پیروی کنند.

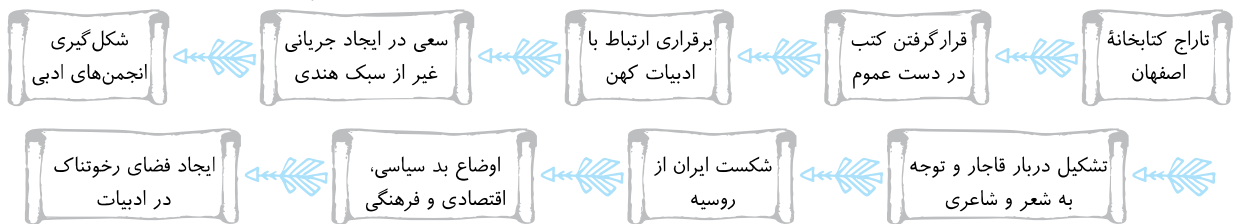
یادآوری

عمده قالب‌های ادبی در دوره خراسانی قصیده و در دوره عراقی غزل بود.

شاعران دوره بازگشت نیز به دو دسته غزل‌سرا و قصیده‌سرا تقسیم می‌شوند. (البته بدین معنا نیست که این شاعران تنها غزل یا قصیده می‌سرودند (مثلاً صبا کاشانی علاوه بر قصیده مثنوی و غزل، می‌سروده) بلکه عمده اشعارشان در این قالب‌ها بوده است.

شاعران دوره بازگشت	
غزل‌سرا	* نشاط اصفهانی، اثر: گنجینه نشاط * فروغی بسطامی * مجمر اصفهانی
قصیده‌سرا	* صبا کاشانی، اثر: ۱- گلشن صبا (تقلید از بوستان) ۲- خداوندنامه (حماسه‌ای در بیان معجزات پیامبر و دلیری‌های علی (ع)) * قآنی شیرازی * سروش اصفهانی

* معروف‌ترین شاعر این دوره (در دوره افشاریه و زندیه) هاتف اصفهانی است که به‌نوعی می‌توان او را پیشگام شاعران دانست.

شکل‌گیری نهضت ادبی بازگشت پیروی از سبک خراسانی و عراقی

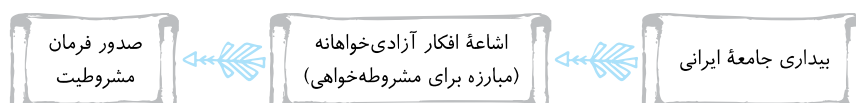
دوره بیداری

اواسط قاجار - امضای فرمان مشروطیت

اقدامات عباس میرزا

- اعزام دانشجو به خارج برای تحصیل
- تأسیس دارالفنون
- رواج صنعت چاپ و روزنامه‌نویسی و ترجمه کتاب‌های غربی

تمامی این عوامل باعث بیداری جامعه ایرانی شد و تحصیل‌کردگان و روشنفکران ایرانی نیز در این بیداری و اشاعه افکار آزادی خواهانه نقش به‌سزایی داشتند. تا جایی که کشور به‌سوی تحویلی بزرگ حرکت کرد، حرکتی ضد استبدادی و ضد استعماری؛ یعنی صدور فرمان مشروطیت. این تحولات در جامعه و فضای ادبی آن زمان نیز تأثیر گذاشت. شعر به صدای مردم و انتقاد آن‌ها تبدیل شده بود. به همین دلیل شاعران چندان به

۳- سیدمهدی شجاعی:

* حوزه فعالیت:

- طبع آزمایی در قالب‌های مختلف ادبی از جمله نمایش‌نامه، داستان‌نویسی و قطعه ادبی

- همکاری با روزنامه‌ها و مجله‌های جمهوری اسلامی، رشد جوان، صحیفه - فعال در ادبیات کودک و نوجوان

* آثار:

- فیلم‌نامه: بدوک

- داستان با زمینه مذهبی:

۱- ضیافت

۲- جای پای خون

۳- کشتی پهلو گرفته

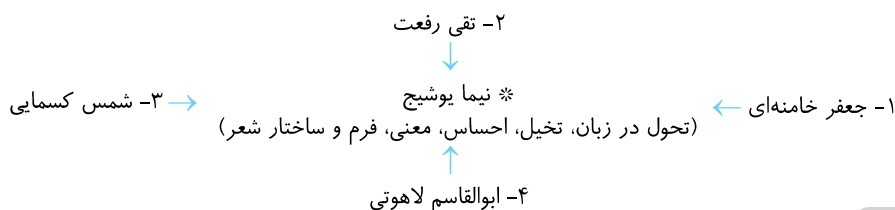
نکات پراکنده

شعر قبل از انقلاب

* شروع شعر نو: از سال ۱۳۰۰ ه.ش

* پیشگامان شعر نو:

نثر قبل از انقلاب

حوزه‌های نثر:

۱- ادبیات داستانی

۲- ادبیات نمایشی

۳- سفرنامه

۴- مقاله

* نثر ساده دوره معاصر = نثر داستانی

* پیشگامان نثر داستانی نوین:

- عبدالرحیم طالبوف - زین‌العابدین مراغه‌ای

* اتفاقات مهم نویسندگی سال ۱۳۰۱:

- انتشار اولین رمان اجتماعی: تهران مخوف اثر مرتضی مشفق کاظمی

- آغاز نثر داستانی معاصر با انتشار یکی بود یکی نبود

- انتشار اولین نمایشنامه: جعفرخان از فرنگ برگشته اثر حسن مقدم

تست‌های بخش تاریخ ادبیات

۱. کدام جمله از نظر تاریخ ادبیات نادرست است؟

۱ شعر دوره بازگشت، زبان شعر فارسی را از نخوت دوران پایانی سبک هندی نجات داد.

۲ فقر فرهنگی جامعه یکی از عوامل توجه شاعران عصر بازگشت به اسلوب‌های کهن است.

۳ در دوران حکومت‌های افشاریه، زندیه و ابتدای قاجاریه سبک هندی به کلی کنار گذاشته شد.

۴ انجمن ادبی خاقان بعد از انجمن ادبی نشاط و به ریاست فتحعلی‌شاه قاجار در تهران تشکیل شد.

۲. توضیح مقابل کدام شاعر نادرست است؟

۱ سروش اصفهانی: در قصیده‌سرایی پیرو شاعران سبک خراسانی و عهد سلجوقی بود.

۲ قآنی شیرازی: اشعار خود را به تقلید از حافظ و سعدی می‌سرود.

۳ نشاط اصفهانی: از غزل‌سرایان معروف دوره بازگشت ادبی است.

۴ صبای کاشانی: شاخص‌ترین شاعر دوره بازگشت ادبی

۳. در کدام گزینه به یکی از عوامل ایجاد نهضت بازگشت ادبی اشاره‌ای نشده است؟

۱ در اثر فعالیت‌های عباس‌میرزا، ولیعهد فتحعلی شاه

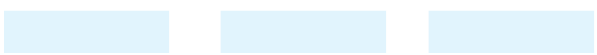
۲ تضعیف جامعه ایران در اثر شکست از روسیه تزاری

۳ رونق بازار شعر و شاعری و مدیحه‌سرایی در دربار پادشاهان قاجار

۴ در دسترس قرار گرفتن کتابخانه سلطنتی برای عموم مردم در اثر تاراج کتابخانه اصفهان

۴. تعیین کنید که بین جمله‌های داده‌شده، کدام‌ها از نظر تاریخ ادبیات درست هستند؟
 الف) مشتاق اصفهانی مؤسس انجمن ادبی اصفهان بود.
 ب) انجمن ادبی اصفهان در دوران حکومت نادرشاه و کریم‌خان زند تشکیل شد.
 پ) هدف انجمن ادبی خاقان رهایی شعر فارسی از انحطاط بود.
 ت) هاتف اصفهانی معروف‌ترین شاعر دوره بازگشت است.
 ث) گلشن صبا به تقلید از بوستان سعدی سروده شده است.
 ج) نشاط اصفهانی صاحب گنجینه نشاط، باوجود مهارت کم‌نظیر در غزل‌سرایی، قصیده‌سرایی نکرده است.
 ۱) ت، ج، الف ۲) پ، ب، ث ۳) الف، ت، ث ۴) ب، پ، ج
۵. توضیح مقابل کدام اثر نادرست است؟
 ۱) خداوندنامه ← حماسه‌ای مذهبی در بیان معجزات پیامبر و دلاوری‌های حضرت علی (ع)
 ۲) گنجینه نشاط ← مجموعه آثار منظوم نشاط اصفهانی
 ۳) سبک‌شناسی ← اثر معروف محمدتقی بهار
 ۴) تاریخ بیداری ایرانیان ← ناظم‌الاسلام کرمانی
۶. کدام‌یک از عوامل بیداری جامعه ایرانی در دوره مشروطه نیست؟
 ۱) تلاش‌های نافرجام عباس‌میرزا در جنگ‌های ایران و روسیه
 ۲) گسترش صنعت روزنامه‌نویسی در ایران
 ۳) آموزش دانش‌های نوین در مدرسه دارالفنون
 ۴) نشر کتب غربی در کشور
۷. در کدام گزینه، جمله‌ای به‌درستی در وصف تاریخ ادبیات دوره بیداری آمده است؟
 ۱) شاعران در عصر بیداری به این نتیجه رسیدند که باید به‌جای صور خیال، به جنبه‌های شاعرانه توجه بیشتری بکنند.
 ۲) لازم بود که برای بیان مسائل و پدیده‌های جدید زمانه، شعر تغییر بکند.
 ۳) توجه روشنفکران به واقعیت‌ها و امکانات فنی دنیای جدید، یکی از عوامل بیداری جامعه در این عصر بود.
 ۴) در راستای پیکار با بیگانه و بیگانه‌خواهی در دوره بیداری، توجهی به نظریات روشنفکران خارجی نشد.
۸. کدام گزینه از مفاهیم رایج در ادبیات مشروطه نیست؟
 ۱) مبارزه با استعمار
 ۲) برانگیختن احساسات ملی و مذهبی
 ۳) نفی عقاید خرافی
 ۴) سخن از حقوق زنان
۹. در همه گزینه‌ها، به‌طور کامل به مضامین «ادبیات بیداری» اشاره شده است؛ به‌جز گزینه .....
 ۱) آزادی، نفی عقاید خرافی، پیکار با بیگانه و بیگانه‌خواهی
 ۲) قانون‌خواهی، مبارزه با استبداد، دعوت به مبارزه علیه دشمن
 ۳) توجه به اسلوب‌های کهن ادبی، انتقاد از نابه‌سامانی‌ها، وطن
 ۴) وطن، نفی عقاید خرافی، سخن از حقوق کودکان ستمدیده
۱۰. در دوره بیداری، شعرای آزادی‌خواه و گروهی از روشنفکران به نقد شرایط موجود پرداختند؛ مانند ..... کدام گزینه برای پرکردن جای خالی مناسب نیست؟
 ۱) ملک‌الشعراى بهار ۲) طالبوف ۳) میرزا آقاخان کرمانی ۴) صبای کاشانی
۱۱. کدام‌یک از مضامین مطرح‌شده، در جایگاه اصلی مضامین ادبیات مشروطه نیستند؟
 ۱) مبارزه با استبداد و استعمار ۲) حقوق اجتماعی ۳) قانون‌خواهی ۴) وطن
۱۲. نهضت ساده‌نویسی و آزادی‌خواهی در ادبیات کدام دوره همراه با هم شکل گرفتند؟
 ۱) مشروطه ۲) انقلاب اسلامی ۳) بازگشت ادبی ۴) وقوع
۱۳. «شعر از نظر آنان بیان هنرمندانه واقعیات و وسیله‌ای برای بهبود زندگی بود که از طریق روزنامه‌ها و مطبوعات در اختیار مردم قرار می‌گرفت.»
 کدام گزینه معادل «آنان» در این متن است؟
 ۱) شاعران دوره انقلاب اسلامی ۲) شاعران دوره مشروطه ۳) شاعران دوره اول معاصر ۴) شاعران دوره جنگ تحمیلی
۱۴. کدام جمله از نظر تاریخ ادبیات نادرست است؟
 ۱) زبان شعر دوره بیداری، زبان محاوره است.
 ۲) در عصر بیداری، تیریز از بازار سیاسی و مطبوعاتی پررونقی برخوردار بود.
 ۳) به دلیل از رونق افتادن شعر و ادب در پایتخت، روزنامه نسیم شمال در رشت منتشر می‌شد.
 ۴) در عصر بیداری، دیدگاه‌های اقتصادی نسبت به استبداد و استعمار به زبان ادبی مطرح می‌شد.
۱۵. در کدام گزینه توصیف نادرستی از ملک‌الشعراى بهار آمده است؟
 ۱) بهار به سبک خراسانی شعر می‌سرود.
 ۲) او علاوه بر اینکه شاعر بزرگی بود، به تصحیح آثار پیشینیان نیز می‌پرداخت.
 ۳) با وجود فعالیت‌های ادبی و سیاسی بسیار، علاقه‌ای به تدریس در دانشگاه نداشت.
 ۴) در نثر، کتاب سبک‌شناسی و در نظم، کتاب تاریخ تطور شعر فارسی، حاصل پژوهش‌های او هستند.
۱۶. کدام‌یک از گزینه‌های زیر زمینه‌های فعالیت ملک‌الشعراى بهار نیست؟
 ۱) تحقیق و پژوهش ۲) تدریس در دانشگاه ۳) روزنامه‌نویسی ۴) داستان‌نویسی
۱۷. همه گزینه‌ها نام یکی از آثار ملک‌الشعراى بهار است؛ به‌جز گزینه .....
 ۱) خداوندنامه ۲) تاریخ مختصر احزاب سیاسی ایران
 ۳) سبک‌شناسی ۴) تاریخ تطور شعر فارسی
۱۸. همه موارد به‌درستی در توصیف ادیب‌الممالک فراهانی آمده‌اند؛ به‌جز .....
 ۱) روزنامه‌نگاری زمینه اصلی فعالیت وی بود.
 ۲) وی لقب ادیب‌الممالک را از فتحعلی‌شاه قاجار دریافت کرد.
 ۳) وی در قصیده بیشتر از قالب‌های دیگر طبع آزمایی کرده است.
 ۴) بین دیوان شعر او و زندگی سیاسی‌اش پیوند مستقیمی برقرار است.

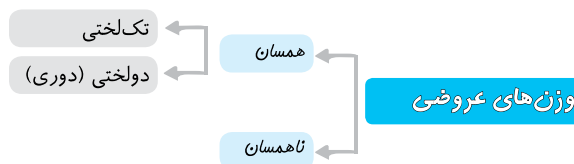
درس ۲: پایه‌های آوایی ناهمسان

به بیت‌های زیر توجه کنید:

- سعدی چو جورش می‌بری، نزدیک او دیگر مرو
مستفعلن مستفعلن مستفعلن مستفعلن
- ای بی‌بصر، من می‌روم؟ او می‌کشد قلاب را
مفعول مفاعیلن مفعول مستفعلن
- تا عهد تو دربستم، عهد همه بشکستم
مفعول مفاعیلن مفعول مفاعیلن
- بعد از تو روا باشد، نقض همه پیمان‌ها
مفعول مفاعیلن مفعول مفاعیلن
- زهر از کف دست نازنینان
مفعول مفاعیلن مفعول مفاعیلن
- در حلق چنان رود که جلاب
مفعول مفاعیلن مفعول مفاعیلن

درباره بیت اول و وزن آن در سال گذشته مطالبی خواندید و دانستید که به اوزانی از این دست، وزن‌های همسان گفته می‌شود و از سه یا چهاربار تکرار یک رکن پدید می‌آیند. تقطیع هجایی بیت دوم را نیز در کتاب علوم و فنون یازدهم مشاهده کردید و خواندید که به آن‌ها، وزن‌های همسان دوری (دولختی) می‌گویند و از تکرار متناوب دو رکن به وجود می‌آیند. آنچه در علوم و فنون دوازدهم قرار است بخوانید، وزن عروضی بیت‌هایی مانند بیت سوم است که ظاهراً هیچ نظمی در قرارگرفتن پایه‌های آوایی آن‌ها وجود ندارد.

خلاصه‌ای از دانسته‌های شما (وزن‌های عروضی در یک نگاه)

برای آموزش وزن‌های عروضی، به اطلاعاتی از کتاب علوم و فنون (۲) نیاز داریم که نیم‌نگاهی به آن‌ها می‌اندازیم:

ابزار مورد نیاز

۱. خط عروضی

خط عروضی یعنی اینکه شعرها را همان‌طور که می‌خوانیم بنویسیم و سپس نشانه‌های هجایی آن‌ها را یادداشت کنیم؛ پس شرط ابتدایی و مهم در استفاده از خط عروضی درست خواندن اشعار است. به این مصراع توجه کنید:

«در دیر مغان آمد یارم قدحی در دست»
که در واقع آن را به این شکل می‌خوانیم:
در دیر مغانم، یارم قدحی در دست.
یک نمونه دیگر:

گفته بودم چو بیایی غم دل با تو بگویم چه بگویم که غم از دل برود چون تو بیایی
و آن را به این شکل می‌خوانیم:

گفته بودم چو بیایی غم دل با ت بگویم چ بگویم ک عَمَزِیل برود چُن ت بیایی
همان‌طور که می‌دانید مبنای خط عروضی هجا است؛ پس یکی دیگر از ابزارهای مورد نیاز، انواع هجاهای موجود در خط عروضی است.

۲. انواع هجا در خط عروضی

هجاها به سه دسته کوتاه، بلند و کشیده تقسیم می‌شوند.

۲-۱ هجای کوتاه: صامت + مصوت کوتاه ← س - س - س - ش

(که با علامت «U» نشان داده می‌شود).

۲-۲ هجای بلند: صامت + مصوت کوتاه + صامت ← سر - در

صامت + مصوت بلند ← با، رو

(که با علامت - نشان داده می‌شود).

۲-۳ هجای کشیده: صامت + مصوت کوتاه + صامت + صامت ← دست، برگ

صامت + مصوت بلند + یک یا دو صامت ← دوست، پاک

(که با علامت «U» نشان داده می‌شود).

فراموش نکنید

۱. هیچ واژه‌ای با مصوت آغاز نمی‌شود و کلماتی مانند آسمان، ابر، اندوه، امید، آرزو، انتها و ... که به‌ظاهر با مصوت آغاز شده‌اند، پیش از اولین مصوت یک همزه دارند، که نوشته نمی‌شود ولی خوانده می‌شود.

۲. تعداد هجاهای هر واژه، با تعداد مصوت‌های آن (چه کوتاه و چه بلند) برابر است.

۳. در وزن‌های همسان که از تکرار یک رکن ایجاد می‌شوند، گاهی، یک هجا یا بیشتر، از رکن آخر کاسته می‌شود؛ مثل:

نیک‌خواهانم نصیحت می‌کنند خشت بر دریا زدن بی‌حاصل است

نیک	خا	ها	نم	نَ	صی	حت	می	کُ	نند
U -	-	-	-	U	-	-	-	U	-
خشت	بر	در	یا	زَ	دن	بی	حا	صی	آست

فاعلاتن فاعلاتن فاعلن

۴. هجای آخر رکن آخر هر مصراع، بلند است (چه بلند باشد و چه نباشد از علامت - برای نشان‌دادن آن استفاده می‌کنیم).

۵. در وزن‌های دوری که نوعی از اوزان همسان هستند، هر مصراع آن‌ها، با یک مکث کوتاه به دو بخش مساوی تقسیم می‌شود و در واقع بخش دوم تکرار بخش اول است. باید یادمان باشد که در این اوزان هجای میان مصراع هم مانند هجای پایان مصراع می‌تواند در صورت کوتاه یا کشیده‌بودن، بلند تلفظ شود.

تمرین ۱

واژه‌های زیر را با خط عروضی بنویسید:

پیش از حل این تمرین دانستن یک نکته ضروری است:

فراموش نکنید

حروفی که دارای «ت» هستند، همان‌طور که دوبار تلفظ می‌شوند، در تقطیع هجایی نیز، دو صامت در نظر گرفته می‌شوند.

نمونه: فراوانی ←

فَ	را	وا	نی
U	-	-	-

۱. یادداشت ۲. دل آزرده ۳. مثنوی ۴. توانا ۵. عاشق ۶. دل‌داده ۷. متعبّد ۸. دانشمند ۹. آزاده ۱۰. محبّت

پاسخ

۱. یادداشت	یاد	داشت		
U -	U -	U -		
۲. مثنوی	دَل	زَر	د	
-	-	-	U	
۳. توانا	د	لا	زَر	د
U	U	-	-	
۴. عاشق	مَث	نَ	وی	
-	-	U	-	
۵. دل‌داده	تَ	وا	نا	
U	U	-	-	
۶. دانشمند	عَا	شَق		
-	-	-		
۷. آزاده	دَل	دا	د	
-	-	U	U	
۸. محبّت	مُ	نَش	مند	
U	U	-	-	
۹. متعبّد	آ	زا	د	
-	-	U	-	
۱۰. فراوانی	مُ	جَب	بت	
U	U	-	-	

ابزارهای موردنیاز برای ورود به مبحث جدید را آماده کردیم؛ پس می‌توانیم آن را آغاز کنیم:

۳. فعولن فعولن فعولن فعولن ← متقارب مثنی سالم
۴. مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن ← هزج مثنی سالم
۵. مفاعیلن مفاعیلن فعولن ← هزج مسدس محذوف
۶. فاعلاتن فاعلاتن فاعلن ← رمل مسدس محذوف
۷. فعولن فعولن فعولن فعولن ← متقارب مثنی سالم
۸. فعولن فعولن فعولن فعل ← متقارب مثنی محذوف
۹. فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن ← رمل مثنی سالم
۱۰. فعولن فعولن فعولن فعل ← متقارب مثنی محذوف
۱۱. فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن ← رمل مثنی محذوف
۱۲. مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن ← هزج مثنی سالم

تست‌های بخش عروض و قافیه

۱۷۹. تمامی واژه‌های کدام گزینه با الگوی (U--U) یکسان است؟

۱. تقدّس - تفاوت - پسندیده - دویدن
۲. تقدّس - تهران - تمایز - ستایش
۳. شقاوت - تفاوت - تمایز - دویدن
۴. شقاوت - تعامل - علاقه - ستایش

۱۸۰. تقطیع هجایی کدام واژه نادرست نشان داده شده است؟

۱. بهار نارنج ← (U--U-U)
۲. بی‌آبرویی ← (UU--U)
۳. نافرجام ← (U---)
۴. امیدواری ← (U-U--)

۱۸۱. واژه‌های کدام گزینه به ترتیب با واژه‌های (عضازنان - بی‌حاصل - آهین - متبیک) هم‌وزن است؟

۱. تهاجمی - نالان - ماه‌جبین - معتبد
۲. تهاجمی - سلطانی - متحد - متخصص
۳. اشارتی - سلطانی - ماه‌جبین - متخصص
۴. اشارتی - شاهانه - متحد - معتبد

۱۸۲. وزن واژه‌های متقابل در همه گزینه‌ها (به ترتیب) با هم یکسان است به جز:

۱. شریعت - سوزناک - شادی - سرش
۲. نیایش - بی‌ستاره - کاشف - توان
۳. ستایش - پرتگاه - باران - نگاه
۴. حسادت - بی‌پناه - شاهد - شهاب

۱۸۳. علامت هجاهای کدام گزینه به درستی نوشته نشده است؟

۱. بزرگان ← U--U
۲. دلشده ← UU--
۳. مهتابی ← ---
۴. تحریر ← U--

۱۸۴. در کدام یک از گزینه‌های زیر همه واژه‌ها به درستی تقطیع هجایی شده‌اند؟

۱. شورانگیز ← U---، شجاعت ← U--، شهادت ← U--U
۲. شورانگیز ← U--U، سیاست ← U--، ازدحام ← U-U
۳. شایسته ← U--، مثنیّت ← UU--، مکاشفه ← UU-U
۴. بیابان ← ---، مختصر ← U--، موشکافی ← U--

۱۸۵. واژه‌های کدام گزینه، به ترتیب با واژه‌های «شیرین - اشتیاق - اصابت - داغ» هم‌وزن هستند؟

۱. سارا - نابسامان - توانا - دوست
۲. تدبیر - نابسامان - تمرکز - دوست
۳. سارا - ناسپاس - توانا - صبح
۴. تدبیر - ناسپاس - تمرکز - صبح

۱۸۶. تقطیع هجایی چند واژه به درستی نوشته نشده است؟

- دست‌نویس (U-U-U) - آغشته (U--U) - بستان (U--U) - سیاهی (---) - صاحب (---) - استوار (U-U) - همت (---) - استفاده (U--U) - مصاحبت (U-U)

۱. یک
۲. دو
۳. سه
۴. چهار

۱۸۷. تقطیع هجایی و ارکان یک مصراع از بیت زیر در کدام گزینه آمده است؟

«اگر تو برفکنی در میان شهر نقاب هزار مؤمن مخلص درافکنی به عقاب»

۱. --/U--U/U--UU/-U-U
۲. UU/-U-U/U--UU/U--U
۳. --/U--U/U--UU/U--U
۴. UU/-U-U/-UU/-U-U

۱۸۸. تقطیع هجایی بیت زیر در کدام گزینه به درستی آمده است؟

«دور است سر آب از این بادیه هشدار تا غول بیابان نفریید به سرایت»

۱. --U/U--U/U--U/U--
۲. -U-/U--U/U--/U--
۳. --/UU--/UU--/UU--
۴. -U-/U--/UU--/U--

۱۸۹. تقطیع هجایی و ارکان بیت «دستی که در فراق تو می‌کوفتم به سر / باور نداشتم که به گردن در آرم» در کدام گزینه به درستی آمده است؟

۱. -U-/U--U/U--/U--
۲. --U-/U--/U--
۳. -U-/UU--/U--/U--
۴. --U-/U--/U--

۱۹۰. تقطیع هجایی و ارکان بیت زیر در کدام گزینه به درستی آمده است؟

«در غمش هر شب به گردون پیک آهم می‌رسد صبر کن ای دل شبی آخر به ما هم می‌رسد»

۱. --U-/U--U-/U--
۲. -U-/U--U-/U--
۳. UU--UU--UU--U--
۴. --UU--UU--UU--U--

۱۹۱. تقطیع هجایی بیت زیر فقط در گزینه ..... صحیح آمده است.

- «به عزم توبه سحر گنتم استخاره کنم»
 ۱) -U-U / -U-U / -UU / -U-U
 ۲) -U-U / -U-U / -UU / -U-U
 ۳) -U-U / -U-U / -UU / -U-U
 ۴) -U-U / -U-U / -UU / -U-U

۱۹۲. تقطیع هجایی و ارکان بیت زیر در کدام گزینه درست است؟

- «گر جان بدهد سنگ سیه لعل نگرود»
 ۱) -U-U / -U-U / -UU / -U-U
 ۲) -U-U / -U-U / -UU / -U-U
 ۳) -U-U / -U-U / -UU / -U-U
 ۴) -U-U / -U-U / -UU / -U-U

۱۹۳. تقطیع هجایی و ارکان کدام بیت درست نوشته شده است؟

- ۱) دارم هوای صحبت یاران رفته را ← -U-U / -U-U / -UU / -U-U
 ۲) سیزده را همه عالم به در امروز از شهر ← -UU / -UU / -UU / -UU
 ۳) صلاى عشق به گوشم سروش داده به طفلی ← UU / -U-U / -U-U / -U-U
 ۴) نیما غم دل گو که غریبانه بگیریم ← -U-U / -U-U / -UU / -UU

۱۹۴. تقطیع هجایی و ارکان بیت زیر در گزینه ..... به درستی نشان داده شده است.

- «نه چنان گناهکارم که به دشمنم سپاری
 تو به دست خویش فرمای اگرم کنی عذابی»
 ۱) -UU / -UU / -UU / -UU
 ۲) -U-U / -U-U / -UU / -UU
 ۳) -U-U / -U-U / -UU / -UU
 ۴) -UU / -UU / -UU / -UU

۱۹۵. تقطیع هجایی و ارکان کدام مصراع نادرست آمده است؟

- ۱) به تندی سبک دست بردن به تیغ ← -U / -U / -U / -U
 ۲) گر راست سخن گوئی و در بند بمانی ← -U / -U / -U / -U
 ۳) جو حق معاینه دانی که می‌باید داد ← -UU / -U-U / -UU / -U-U
 ۴) فریدون گفت نقاشان چین را ← -U / -U / -U / -U

۱۹۶. تقطیع هجایی و ارکان همه مصراع‌ها به جز گزینه ..... به درستی نشان داده شده است.

- ۱) نذیده‌ای که چه سختی همی‌رسد به کسی ← -UU / -U-U / -UU / -U-U
 ۲) دلارامی که داری دل درو بند ← -U / -U / -U / -U
 ۳) طاووس باغ قدسم نی بوم این خرابه ← -U / -U / -U / -U
 ۴) گر به محشر خطاب قهر کند ← -UU / -U-U / -UU / -U-U

۱۹۷. تقطیع هجایی و ارکان همه مصراع‌ها درست صورت گرفته، مگر .....

- ۱) ابروش کمان قتل عاشق ← -U / -U / -U / -U
 ۲) سلسله موی دوست حلقه دام بلاست ← -U / -U / -U / -U
 ۳) نشاید گفتن آن کس را دلی هست ← -U / -U / -U / -U
 ۴) به حدیث درنیایی که لبش شکر نریزد ← -U / -U / -U / -U

۱۹۸. تقطیع هجایی همه مصراع‌ها به جز مصراع ..... صحیح نوشته شده است.

- ۱) شادی آمد آنده از خاطر برفت ← -U / -U / -U / -U
 ۲) کسی با او نه و او با همه کس ← -U / -U / -U / -U
 ۳) ای که میان جان من تلقین شعرم می‌کنی ← -UU / -UU / -UU / -UU
 ۴) دلبر برفت و دلشدگان را خیر نکرد ← -U / -U / -U / -U

۱۹۹. تقطیع هجایی و ارکان کدام مصراع نادرست نوشته شده است؟

- ۱) دوش می‌آمد و رخساره برافروخته بود ← -UU / -UU / -UU / -UU
 ۲) دیر آمدی ای نگار سرمست ← -U / -U / -U / -U
 ۳) ماندم به چمن شب شد و مهتاب برآمد ← -U / -U / -U / -U
 ۴) بی تو ای دل نکند لاله به بار آمده باشد ← -UU / -UU / -UU / -UU

۲۰۰. تقطیع هجایی و ارکان همه گزینه‌ها صحیح است به جز .....

- ۱) عجب است با وجودت که وجود من بماند ← -U / -U / -UU / -UU
 ۲) عجب از کشته نباشد به در خیمه دوست ← -UU / -UU / -UU / -UU
 ۳) هر که دل پیش دلبری دارد ← -U / -U / -U / -U
 ۴) نه در هر سخن بحث کردن رواست ← -U / -U / -U / -U

۲۰۱. تقطیع هجایی کدام یک از گزینه‌ها، به شکل زیر است؟

-U-U / -U-U / -U-U

- ۱) ای مرهم ریش و مونس جانم
 ۲) می‌وزد از چمن نسیم بهشت
 ۳) ای ذات شریف و شخص روحانی
 ۴) بی‌تو حرام است به خلوت نشست
- چندین به مفارقت مرنجانم
 هان بنوشید دم‌به‌دم می ناب
 آرام دلی و مرهم جانی
 حیف بود در به چنین روی بست

ولی، هموز سوازی نسبت است؛ بگوید قاتل و مقتول . مرایه عاشقی و دوست را به معشوقی چه نسبت است؛ بگوید

چون خواهی تن تنها بسوز تو دمسازم نسبت است؛ بگوید قاتل و مقتول . مرایه عاشقی و دوست را به معشوقی چه نسبت است؛ بگوید

به دوش پلک تراوست . مرایه عاشقی و دوست را به معشوقی چه نسبت است؛ بگوید

که وزن خواب خوش را

آرایه های ادب

ت
ت باره شهر

به دوش پلک تراوست

ولی هموز سوار کی وزن شب خواب خوش فتح قادیه

که وزن خواب خوش فتح قادیه نسبت باره شهر ولی هموز سوازی است

به دوش پلک تراوست

ابا سوز تو دمسازم چون خواهی تن تنها بسوز تو دمسازم نسبت باره شهر مرایه عاشقی و دوست را به معشوقی چه نسبت است؛ بگوید

ای پادشاه خوبان داد از غم تنهایی . مرایه عاشقی و دوست را به معشوقی چه نسبت است؛ بگوید

آن لب شیرین به خسروان دادند . مرایه عاشقی و دوست را به معشوقی چه نسبت است؛ بگوید

تورا نصیب همین بس که گوشت شیرین با سی خسروان دادند

وصال آن لب شیرین به خسروان
تورا نصیب همین بس که گوشت شیرین با سی

درس ۳

مراعات نظیر

قبل از هر چیز، همین اول کاری، بیایید بخشی از منظومه بلند «قصیده‌آبی، سیاه، خاکستری» حمید مصدق را با هم بخوانیم: «شکن گیسوی تو / موج دریای خیال / کاش با * زورق اندیشه شبی / از شط گیسوی موج تو من / بوسه‌زن بر سر هر موج گذر می‌کردم...»
* زورق: قایق
به واژه‌های موج، دریا، شط، موج و زورق نگاه کنید.

در فارسی سال یازدهم، با انواع رابطه‌های معنایی میان واژگان آشنا شدیم. آن‌ها را به خاطر بیاورید. میان این واژگان از این شعر، کدام یک از آن رابطه‌ها وجود دارد؟

فلاش بک بله، تناسب!

فصلنامه؟

شاعران و نویسندگان برای زیبایی آفرینی در اثر خود، از واژگانی در کنار هم استفاده می‌کنند که از لحاظ معنایی تناسب دارند که استفاده از این روش منجر به آفرینش آرایه ادبی مراعات نظیر (تناسب) می‌شود:

گرچه سنگیم پی مهر تو چون موم شویم / گرچه شمعیم پی نور تو پروانه شویم
در اینجا شمع و نور، شمع و پروانه با هم مراعات نظیر دارند. * یادمان باشد همراهی شمع و پروانه از مضامین رایج ادبیات کلاسیک فارسی است.

در گوهر جان بنگر اندر صدف این تن / کز دست گران‌جانی انگشت همی‌ساید
تن، دست و انگشت همگی از اعضای بدن هستند و با هم مراعات نظیر برقرار کرده‌اند.

خاک رهی گزیده‌ام تا چه بزاید آسمان / جیب مهی گرفته‌ام، تا چه کند ستاره‌ام
میان آسمان، مه و ستاره که متعلق به یک مجموعه هستند، در این بیت تناسب برقرار شده است.

۷۶

یک بار دیگر به واژگان شعر اول نگاه کنید. تناسب معنایی «دریا» و «شط» مشخص است. هر دو از یک نوع هستند؛ اما «زورق» چه تناسبی با این‌ها دارد؟ قطعاً از یک نوع و متعلق به یک مجموعه نیستند. پس چرا آن را جزء مراعات نظیر آورده‌ایم؟!

گاهی تناسب میان واژگان از نظر همراهی است.

در اینجا میان زورق، دریا و شط، تناسب از نظر همراهی برقرار است (جای زورق در دریا و رودخانه است).

مراعات نظیر میان واژگان دو نوع است: ۱- از یک نوع و مجموعه باشند. / ۲- همراه با یکدیگر باشند.

هکایت

حالا مراعات نظیرها و نوع آن‌ها را در بخش دیگری از شعر حمید مصدق پیدا کنید.
«کاشکی پنجه من / در شب گیسوی پرپیچ تو راهی می‌جست / چشم من چشمه زاینده اشک / گونه‌ام بستر رود...»

تناسب از نظر نوع / مجموعه: پنجه، گیسو، چشم، گونه (اعضای بدن)
چشمه، رود

تناسب از نظر همراهی: چشم، اشک

هکایت

حالا که دیگر مراعات نظیر را حسابی یاد گرفته‌اید، به راحتی می‌توانید آن‌ها را در شعر زیر از سهراب سپهری پیدا کنید. «کتاب فصل ورق خورد / و سطر اول این بود / حیات غفلت رنگین یک دقیقه حواس»

کتاب، فصل (در معنای بخشی از کتاب)، سطر و ورق خوردن با هم تناسب دارند.

تلمیح

یک بار دیگر عبارتی را که در محک بز نیم (دوم) آمده است، بخوانید. اسم آشنایی به چشمتان نمی‌خورد؟

بله، **حَوا**! این اسم شما را یاد چه واقعه یا داستانی می‌اندازد؟
درست است؛ ماجرای خوردن میوه ممنوعه و هبوط آدم و حوا به زمین (یا به قول سهراب، غفلت حوا)

گاهی شاعران و نویسندگان در شعرها و نوشته‌های خود به داستان‌ها و اسطوره‌ها، مثل‌ها، واقعه‌ای تاریخی، حدیث، آیه، باور و .. اشاره می‌کنند. به این کار اصطلاحاً «با گوشه چشم اشاره کردن» یا «تلمیح» می‌گویند.

مشق
نوع
فروار

* برو ای گدای مسکین در خانه علی زن که نگین پادشاهی دهد از گرم گدا را به این ماجرا اشاره دارد که حضرت علی (ع) در هنگام نماز با درخواست گدایی، انگشتری خود را درمی‌آورد و به او می‌بخشد.
* از لعل تو گر یابم انگشتری زنهار صد مُلک سلیمانم در زیر نگین باشد اشاره به پادشاهی و قدرت حضرت سلیمان که از انسان و جن در خدمت او بودند.
* ز سر تا گذری، بر لب میاور گفت‌وگوی حق که منصور این سخن را بر فراز دار می‌گوید اشاره به ماجرای منصور حلاج، عارف قرن سوم، دارد که به دلیل گفتن «انا الحق» به مرگ محکوم و به دار کشیده شد.
* دختری طعنه زد که «نه، خانم / درس در گوش ژاله یاسین است» یادآور مثل مشهور «یاسین خواندن در گوش خر» برای افرادی که متوجه نمی‌شوند یا به سخنان دیگران اهمیت نمی‌دهند.
* کسی که عظم رمیم را دوباره انشا کند به لطف به آیه «من یحی العظام و هی رمیم» و زنده‌شدن مردگان در روز رستاخیز، اشاره دارد.
* وصال آن لب شیرین به خسروان دادند تو را نصیب همین بس که کوهکن باشی به داستان خسرو و شیرین و ناکامی فرهاد در عشق به شیرین، اشاره دارد.
تا بخواهید از این تلمیح‌ها در ادبیات فارسی پیدا می‌شود!

به موری پیدا کنیم؟

- برای تشخیص آرایه تلمیح باید نسبت به آیات و احادیث، داستان‌ها، وقایع تاریخی و اساطیری آگاهی داشته باشید. حالا با این‌همه داستان و آیه و ... چه کار کنیم؟ چه جوری همه آن‌ها را حفظ کنیم؟
خب حقیقتش را بخواهید هر چه مطالعاتمان بیشتر باشد، داشتن این اطلاعات کار چندان سختی نیست ولی می‌شود با روش‌هایی آن‌ها را تشخیص داد.

راه میان بر

یکی از راه‌هایی که می‌تواند به تشخیص تلمیح کمک کند، وجود اسامی خاص یا عبارات خاصی است که ذهن را به سمت ماجرای خاص می‌برد.

مشق
نوع
فروار

* نی زال مدائن کم از پیرزن کوفه نی حجره تنگ این، کمتر ز تنور آن چه چیزی باعث می‌شود ذهن شما در پس این بیت به دنبال ماجرای بگردد؟
زال مدائن و پیرزن کوفه! این‌ها کلیدواژه‌هایی هستند که شما را به جواب نزدیک می‌کنند.
حالا ببینیم ماجرای این دو پیرزن چه بوده...
زال مدائن به حکایت پیرزنی اشاره دارد که خانه‌ای در مجاورت طاق کسری داشت و هنگام ساختن کاخ برای راست برآوردن دیوار کاخ باید خانه پیرزن خراب می‌شد؛ اما پیرزن راضی به فروش خانه نمی‌شد و انوشیروان چیزی را بر او تحمیل نکرد و به ناچار بخشی از دیوار کاخ را کج برآوردند تا هم کاخ ساخته شود، هم ستمی به پیرزن نشود.
پیرزن کوفه نیز به این داستان اشاره دارد که زمان طوفان نوح، از تنور پیرزنی آب بیرون آمد و این نشانه‌ای برای آغاز طوفان بود. (آنگاه که فرمان ما فرارسید و از تنور آب برجوشید. هود، آیه ۴۰)

هنگا بزنیم

حالا بیایید در ابیات زیر تلمیحات را پیدا کنیم.
۱) چشمی دارم چو لعل شیرین همه آب بختی دارم چو چشم خسرو همه خواب
۲) دیو سیاه در بند آسان رهید و بگریخت رستم در این هیاهو، گرز گران ندارد
۳) من از سیاحت در یک حماسه می‌آیم / و مثل آب / تمام سهراب و نوشدارو را / روانم
۴) و ای تمام درختان زیت خاک فلسطین / وفور سایه خود را به من خطاب کنید / به این مسافر تنها که از سیاحت اطراف «طور» می‌آید / و از حرارت «تکلیم» در تب‌وتاب است
۵) ولی هنوز سواری است پشت باره شهر / که وزن خواب خوش فتح قادسیه / به دوش پلک تر اوست
۶) ز چاه غصه‌رهایی نباشدت، هرچند به حسن یوسف و تدبیر تهمتن باشی

بیت‌های شماره ۱، ۲ و ۵ اسلوب معادله دارند.
چرا ۳ و ۴ اسلوب معادله ندارند؟

در بیت ۱، ۲ و ۵ می‌توان میان دو مصراع عبارت «همان‌طور که» بگذاریم و مصراع دوم مصداق یا تمثیلی برای مصراع اول هستند؛ پس ...

- ۱- پایه اسلوب معادله «شبهت» است؛ به همین دلیل، می‌توان مصراع دوم را مصداق و تمثیل مصراع اول به حساب آورد و یک رابطه «این، همانی» بین آن دو برقرار کرد.
- ۲- در اسلوب معادله می‌توان جای مصراع‌ها را عوض کرد؛ بنابراین هر مصراع از نظر دستوری باید مستقل باشد. در واقع از لحاظ دستوری، مصراع دوم ادامه مصراع اول نباشد.
- بیت ۳ و ۴ علاوه بر اینکه مصداق و تمثیلی برای مصراع اول نیستند، از نظر دستوری نیز دو مصراع مستقل نیستند؛ چراکه حروف ربط «چو» و «که» آن‌ها را به یکدیگر وابسته کرده است.

تست‌های بخش آرایه‌های ادبی

تست‌های درس ۳

(سراسری، تهرنی ۷۲)

۳۷۹. در همه گزینیه‌ها، به‌جز گزینه ..... آرایه «مراعات‌نظیر» وجود دارد.
- ۱ شنیدم که پروانه با شمع گفت
  - ۲ گویا به خواب شیرین فرهاد رفته باشد
  - ۳ بارها گفته‌ام و بار دگر می‌گویم
  - ۴ گه نعره زدی بلبل، گه جامه دریدی گل

۳۸۰. مفهوم کدام بیت به آیه شریفه «أَنَا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ ...» اشاره دارد؟

- ۱ آسمان گو مفروش این عظمت کاندرا عشق
- ۲ آدمی گر خون بگرید از گران‌باری رواست
- ۳ هرکه را گویند باشد نوبتی در آسیا
- ۴ سخن که مبتدل افتد آسمانی نیست
- ۱ خرمن مه به جوی، خوشه پروین به دو جو
- ۲ کانه نتوانست بردن آسمان، بر دوش اوست
- ۳ آسمان چون نوبت ما را فراموش کرده است؟
- ۴ چو شمع حرف کسی بر زبان نمی‌باید

۳۸۱. در تمامی گزینیه‌ها، به‌جز ..... آرایه «مراعات‌نظیر» به کار رفته است.

- ۱ مه روشن میان اختران پنهان نمی‌ماند
- ۲ چون در این میدان نداری دست و پای همچو گوی
- ۳ ما خود نمی‌رویم دوان در قفای کس
- ۴ نرگس از چشمک‌زدن شد فتنه در صحن چمن
- ۱ میان شاخه‌های گل مشو پنهان که پیدایی
- ۲ اختیار سر به زلف همچو چوگانش گذار
- ۳ آن می‌برد که ما به کمند وی اندریم
- ۴ شیوه‌های چشم جادوی توام آمد به یاد

(المپیاد ادبی، مرحله اول دوره ۳۰)

۳۸۲. در کدام بیت آرایه تلمیح نیست؟
- ۱ برو ای گدای مسکین در خانه علی زن
  - ۲ تو یک ساعت چو افریدون به میدان باش تا زان پس
  - ۳ چه زخم چو نای هر دم ز نوای شوق او دم
  - ۴ آن کسی را که در این ملک سلیمان کردیم

۳۸۳. در کدام بیت آرایه «تلمیح» وجود ندارد؟

- ۱ آسمان بار امانت نتوانست کشید
- ۲ اگرچه تلخ باشد فرقت یار
- ۳ همین نه بانوی شعر منی که مدحت تو
- ۴ به تمنای تو در آتش محنت چو خلیل

(سراسری، هنر ۸۳)

۳۸۴. مراعات‌نظیر در همه گزینیه‌ها وجود دارد، به‌جز .....

- ۱ تو قد بینی و مجنون جلوه ناز
- ۲ چو خامه در ره فرمان او سر طاعت
- ۳ آن پریشانی شب‌های دراز و غم دل
- ۴ هرچه زان تلخ‌تر بخواهد گفت
- ۱ تو چشم و او نگاه ناوک‌انداز
- ۲ نهاده‌ایم، مگر او به تیغ بردارد
- ۳ همه در سایه گیسوی نگار آخر شد
- ۴ گو بگو از لب شکربارش

(سراسری، تهرنی ۸۶)

۳۸۵. در هر یک از ابیات زیر، به‌جز بیت ..... به حادثه‌ای از سرگذشت یکی از پیامبران الهی اشاره شده است.

- ۱ از در بخشندگی و بنده‌نوازی
- ۲ دل چو سنگ خاره شد ای پور عمران با عضا
- ۳ ای امین دولت تهذیب و دین
- ۴ هم‌نشینی با خدا خواهی اگر در عرش رب
- ۱ مرغ هوا را نصیب و ماهی دریا
- ۲ چشمه‌ها زین سنگ خارا کن کمال این است و بس
- ۳ آن یسد بیضا برآر از آستین
- ۴ درون اهل دل جا کن کمال این است و بس

(سراسری، تهرنی ۷۸)

(سراسری، ریاضی ۸۵)

۳۸۶. در کدام بیت آرایه «تلمیح» به کار رفته است؟

- ۱ در غمت گر رفت خسرو از جهان عمر تو باد
- ۲ شاه ترکان چه پسندید و به چاهم انداخت
- ۳ علاج درد مشتاقان طبیب عام نشناسد
- ۴ که پوست‌پاره‌ای آید هلاک دولت آن

۳۸۷. کدام بیت به داستان حضرت ابراهیم (ع) اشاره دارد؟

- ۱ بیامد دو صد مرد آتش فروز
- ۲ سیاوش سیه را به‌تندی بتاخت
- ۳ چو از کوه آتش به هامون گذشت
- ۴ چو بخشایش پاک یزدان بود

۳۸۸. در کدام یک از ابیات زیر «تضمین» به کار رفته است؟

- ۱ بنشین بر لب جوی و گذر عمر ببین
- ۲ نو نیکی می‌کن و در دجله انداز
- ۳ آدمی در عالم خاکی نمی‌آید به دست
- ۴ شکر نعمت، نعمت افزون کند

۳۸۹. بیت زیر به کدام آیه تلمیح ندارد؟

- «کسی با او نه و او با همه کس / نماند هیچ کس او ماند و بس»
- ۱ كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا قَان
  - ۲ وَ هُوَ مَعَكُمْ أَيْنَمَا كُنْتُمْ
  - ۳ وَ يَبْقَىٰ وَجْهَ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ
  - ۴ لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ

۳۹۰. در همة گزینه‌ها، به جز ..... شاعر از آرایه «تضمین» استفاده کرده است.

- ۱ دیروز پر از بگومگو بودیم
- ۲ نام احمد چون حصار شد حصین
- ۳ شاید به قول شاعر لبخندهای تلخ
- ۴ به قول خواجه ما در هوای طره تو

۳۹۱. در کدام گزینه آرایه «تلمیح» دیده می‌شود؟

- ۱ عیش شیرین را بود در چاشنی صد چشم شور
- ۲ گر خلق تکیه بر عمل خویش کرده‌اند
- ۳ دلا بیزار شو از جان اگر جانان همی خواهی
- ۴ چون ز چاهی می‌کنی هر روز خاک

۳۹۲. همة ابیات، به جز ..... به آیه‌ای از قرآن اشاره دارند.

- ۱ به امرش وجود از عدم نقش بست
- ۲ مرا گناه خود است ار ملامت تو برم
- ۳ نعمت شود زیاده به قدر زبان شکر
- ۴ این ساقی علم به کف بی‌بدیل کیست

۳۹۳. در کدام گزینه به باور عامیانه‌ای اشاره نشده است؟

- ۱ در دل ریشم خیال آن دو زلف پیچ‌پیچ
- ۲ تو درد برکنی و در آتش نهیم نعل
- ۳ سر بیر این چار مرغ زنده را
- ۴ گر ازدهاست بر ره، عشق است چون زمرد

۳۹۴. در بیت زیر کدام آرایه وجود ندارد؟

- «رسید باد صبا غنچه در هواداری / ز خود برون شد و بر تن درید پیراهن»
- ۱ تشخیص
  - ۲ تلمیح
  - ۳ کنایه
  - ۴ استعاره

۳۹۵. آرایه‌های «نغمه حروف، تشبیه و تضمین» همگی در کدام بیت یافت می‌شود؟

- ۱ تو شور کوه‌کن آور نه قصه شیرین
- ۲ به بوی زلف تو در پیشگاه باد سحر
- ۳ به زیر زلف پرندین بامداد وصال
- ۴ به شهر عشق منم شهریار و چون حافظ

لیک خواهد خواست روز محشر از دست تو داد
دست‌گیر ار نشود لطف تهمتن چه کنم
مگر لیلی کند درمان غم مجنون شیدا را
که مغز بی‌گناهان را دهد به اذرها

دمیدند گویی شب آمد به روز
نشد تنگدل، جنگ آتش بساخت
خروشیدن آمد ز شهر و ز دشت
دم آتش و آب یکسان بود

کاین اشارت ز جهان گذران ما را بس
که ایزد در بیابانت دهد باز
عالمی دیگر بیايد ساخت وز نو آدمی
کفر نعمت از کفت بیرون کند

ما چون دو دریچه روبه‌روی هم
تا چه باشد ذات آن روح‌الامین
یک مشت خاطرات ترک خورده‌ایم ما
چه جای دم‌زدن نافه‌های تاناری‌ست

برگ، صائب! بیشتر از بار می‌ماند مرا
ما را بس است رحمت و فضل تو متگا
که هر کو شمع جان جوید غم جانش نمی‌بینم
عاقبت اندر رسی در آب پاک

که داند جز او کردن از نیست، هست
که عشق بار گران بود و من ظلوم و جهول
نخلی است این‌که ریشه آن در دهان توست
عطشان در آب رفته و عطشان‌تر آمده

راست مار گنج ماند که در ویرانه رفت
من نعل اسب بندم و چون آذر آیمت
سرمدی کن خلق ناپاینده را
از برق آن زمرد هین دفع ازدها کن

که کوه عشق به ناخن توان تراشیدن
به‌سان شمع بستان خوش است لرزیدن
تویی چو چشمه خورشید در درخشیدن
منم که شهرة شهرم به عشق ورزیدن

(المپیاد ادبی، مرحله دوم ۸۵)

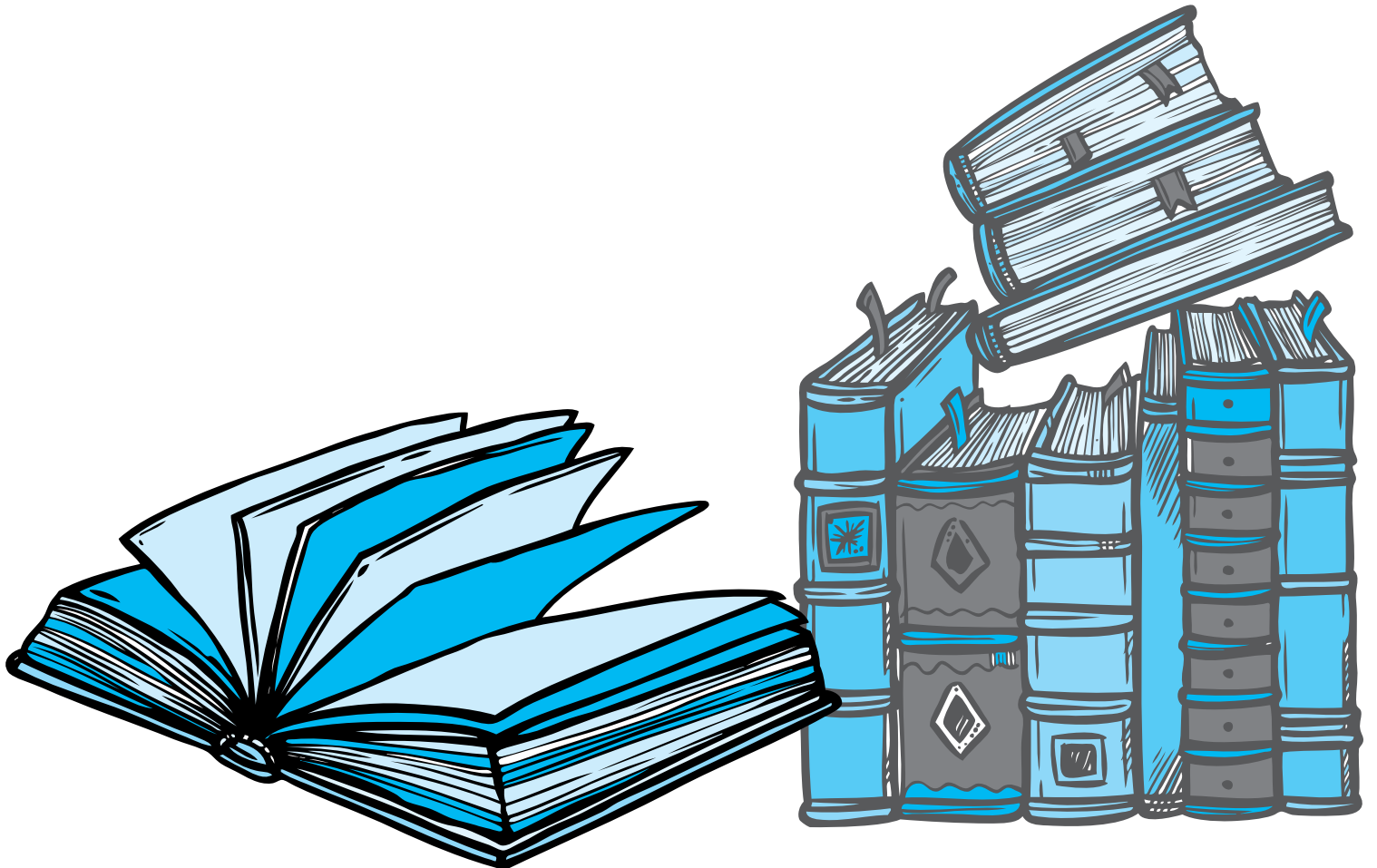
(المپیاد ادبی، مرحله دوم ۹۸)

(سراسری، تهرنی ۸۶)

(سراسری، تهرنی ۹۳)

قرايت معنای

هم‌پای هم در این کتاب، بخش‌های تاریخ ادبیات و سبک‌شناسی، آرایه‌های ادبی و عروض و قافیه را پشت سر گذاشتیم تا برسیم به ایستگاه «قرابت معنایی». عنوان به‌ظاهر نفس‌گیر و زمان‌بر کنکور که در انتهای کار، ذهن خسته ما را نشانه می‌گیرد، بیت‌های ردیف‌شده پشت‌سرهم، مفاهیم پراکنده و زمان محدود، چراغ‌های ذهنمان را یکی‌یکی خاموش می‌کند تا جایی که به قول خودمان، بی‌خیال تست قرابت معنایی بشویم و بگوییم شاید وقتی دیگر! اما آیا با وجود ۴ تا ۶ تست قرابت معنایی در آزمون سراسری انسانی (حدود ۲۰ درصد از سؤالات) راه فراری برایمان باقی می‌ماند؟

می‌رسید چه کنیم؟

در این بخش از کتاب، اول به **میهمانی صداها** می‌رویم. در این قسمت، تلاش می‌کنیم به درک درستی از مفهوم شعر و چگونگی دستیابی به آن برسیم. سپس در دو بخش **آرمان‌های عصر بیداری** و **آیینة شعر معاصر** با عمده‌ترین مفاهیمی که از شعر این دوره‌ها دریافت می‌شود، آشنا می‌شویم. دانسته‌هایمان را در قالب تست و تمرین می‌سنجیم و در قسمت **چینش کنکوری** به بررسی ساختار سؤالات آزمون سراسری در بخش قرابت معنایی می‌پردازیم.

مسئله این است

ابیات زیر را بخوانید:

وز ماتم سرو قدشان، سرو خمیده	از خون جوانان وطن لاله دمیده
میان قبر هم بر لب حکایات وطن دارم	دم از حب‌الوطن خواهیم زدن تا جان به تن دارم
دریغا وطن رفت و طی شد جوانی	جوانی به راه وطن دادم از کف
گم مشو اندر جهان چون و چند	مسلم استی دل به اقلیمی میند
می‌کنم خون و رگ و قلب و تنم ایران را	هر زمان خصم پلید قصد تو را بنماید
گر باید این غریبی، گو در وطن نباشم	بی چون تو هم‌زبانی من در وطن غریبم
بی سرانجام و خوار می‌بینم	آن‌که را داده جان به راه وطن
زیر انگشت او گرفته وطن	قلم او چو لعبتی است بدیع

همین ابتدای کار با ابیاتی روبه‌رو شدید که ظاهراً وجه مشترک در تعدادی از آنها تکرار کلیدواژه **وطن** است. احتمالاً معنای بعضی‌شان را به خوبی دریافتید و برای برخی دیگر لازم است دانش‌های ادبی و زبانی خود را به کار گیرید و به معنا برسید.

اگر تا اینجا کار موفق بودید، به این سؤالات پاسخ دهید:

- ۱) مفهوم ابیات را به تفکیک بگویید.
  - ۲) کدام ابیات مفهوم مشترکی داشتند؟
  - ۳) کدام ابیات در تقابل معنایی با هم بودند؟
  - ۴) در میان ابیات با مفهوم مشترک، کدام بیت مفهوم دورتری دارد؟
  - ۵) واژه «وطن» در کدام گزینه معنای متفاوتی نسبت به سایر ابیات دارد؟
- در ادامه به پاسخ سؤالاتمان می‌پردازیم.

میهمانی صداها

با من در سالن اصلی شهر، میهمان کنسرتی بزرگ هستید. صحنهٔ روبه‌رویتان را تجسم کنید. نوازنده‌ها در حال اجرای قطعهٔ آشنایی هستند. (ملودی‌های مورد علاقه‌تان را play کنید!) چشم‌ها را ببندید و به حس غالبی که از آهنگ دریافت می‌کنید، فکر کنید: شادی! غم! وصال! جدایی! امید! ناکامی و شکست! همین‌جا صبر کنید:

به بیت زیر از درس اول کتابتان نگاه کنید. بیت را بخوانید:

«من نگویم که مرا از قفس آزاد کنید / قسم برده به باغی و دلم شاد کنید»

مثل کنسرتی که به آن دعوت بودید، چشم‌ها را ببندید. به برداشت اولیهٔ ذهنتان از این بیت رجوع کنید و حال‌وهوای ذهنی‌تان را تحلیل کنید. چه درکی از معنای بیت داشتید؟ بیت از چه موضوعی حرف می‌زند؟ کدام کلمات و ترکیب‌ها شما را به سمت برداشت ذهنی‌تان نزدیک کرد؟

بیایم به سؤالات ذهنمان پاسخ دهیم: بیت از زبان پرنده‌ای در بند روایت شده که تنها به حضور قفسش در باغ دلخوش است. [می‌دانیم پرنده کلمه‌ای استعاری است که شاعر برای توصیف حال‌وهوای خود از آن استفاده کرده.]

انگار امید در دل شاعر مرده باشد. تا اینجا موضوع بیت را تشخیص دادید. حال اگر بخواهید جملات قبلی را در یک عبارت کوتاه بگنجانید، چه می‌گویید؟
← توصیف اسارت شاعر و ناامیدی او از رسیدن به آزادی

چه واژه‌ها و ترکیب‌هایی ما را به عبارت بالا رساند؟ قفس ← تداعی‌کنندهٔ مفهوم اسارت / قسم را به باغ ببرید ← ناامیدی محض از آزادی
مثال بعدی را ببینید:

«آن زمان که بنهادم سر به پای آزادی / دست خود ز جان شستم از برای آزادی»

یک بار دیگر سؤالات قبلی را از خود بپرسید.

• موضوعی که بیت از آن سخن می‌گفت: شاعر حاضر است از جانش بگذرد و همهٔ وجود خود را فدای راه آزادی کند.

• خلاصهٔ برداشتتان از موضوع بیت: گذشتن از جان و فداکردن خویش در راه آزادی

• واژه‌های تداعی‌کنندهٔ این مفهوم: «سرنهادن» و «دست از جان شستن» در راه آزادی

برداشتی که از بیت داشتید، دقیقاً مفهوم اصلی است که از بیت برآمده. به مرحله‌ای که طی کرده‌اید توجه کنید: آنجا که پرسیدیم بیت از چه موضوعی حرف می‌زند، به تک‌تک کلمات و جمله‌بندی بیت توجه کردید و آن را در ذهنتان معنی نمودید. در قسمتی که از شما خواستیم خلاصهٔ برداشتتان را در عبارتی کوتاه بگویید، جملات را به عبارتی قابل فهم تبدیل کردید و جان کلام را ارائه دادید.

واضح است که باید مفهوم سخن را در میان تک‌تک واژگانی که در بیت آمده، جست‌وجو کنید. در واقع واژه‌ها، تداعی‌کننده مفهوم هستند. بیت‌ها را دقیق بخوانید و به دنبال واژگانی باشید که در پی رساندن پیامی هستند.

واژگان تداعی‌کننده کلماتی هستند که با زبان بی‌زبانی مفهوم بیت را به ما می‌رسانند.

یادتان باشد هدف اصلی ما، در این مسیر، دریافت درست و سریع مفاهیم ابیات است. در تمرین‌های بعدی مهارت لازم برای طی سریع‌تر این مراحل ذهنی را کسب می‌کنید.

۱- بخش اول

آرمان‌های عصر بیداری

برگردید به قسمت سبک‌شناسی کتاب و بار دیگر دوره بازگشت و بیداری را مرور کنید. در این قسمت از کتاب، با تاریخ ادبیات و سبک‌شناسی قرن‌های دوازدهم و سیزدهم هجری آشنا شدید. دانستید که فضای ادبی حاکم بر این دوران چگونه بوده است و ویژگی‌های زبانی، ادبی و فکری آن را آموختید. در این دوره، هم‌زمان با تغییرات فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی در جامعه ایران، در عرصه شعر و ادبیات نیز مفاهیم جدیدی پدید آمد. شاعر عصر بیداری را مثل معماری تجشتم کنید که آرمان شهری را در ذهن خود می‌سازد و هریک از مفاهیم پرکاربرد این دوره را مثل نمادی برجسته در فضای شهر نصب می‌کند. در جدول زیر مهم‌ترین این مفاهیم را مرور کنید:

وطن‌دوستی	آزادی‌خواهی	قانون‌طلبی	انتقاد از جنگ	حقوق زنان	بیگانه‌ستیزی	ستایش قلم	ضرورت دانش‌اندوزی
-----------	-------------	------------	---------------	-----------	--------------	-----------	-------------------

هم‌نوا با سازها

مثال ابتدای درس و شب کنسرت را به یاد بیاورید. سازها در حال نواختن هستند و از هر کدام صدای متمایزی می‌شنوید. دقت کنید! ویولون، گیتار، فلوت و ... یک ریتم را با صداهای متفاوت بیرون می‌دهند. سعی کنید این نواها را کشف کنید. در یک تست قرابت معنایی، هر بیت و واژه‌های تداعی‌کننده آن، حکم سازهای گوناگونی را دارند که در کنسرت **یک نوا = یک مفهوم مشترک** را می‌رسانند و ذهن ما نقطه اشتراک آن‌ها را در عین تفاوت‌ها پیدا می‌کند.

در بخش‌های بعدی این درس تناسب‌های معنایی و مفاهیم مشترک در آرمان‌های عصر بیداری را یک‌به‌یک بررسی می‌کنیم:

۱- وطن‌دوستی

شاعران عصر مشروطه در مقابله با استبداد، زیاده‌خواهی‌ها و بی‌کفایتی شاهان قاجار، از وطن سرودند. از دست رفتن بخش‌های مهمی از خاک ایران در زمان حکومت قاجار، وجود مردم محروم و طبقه به‌شدت فرودست و تجاوز بی‌حد بیگانگان، از شاعران مشروطه، وطن‌پرستانی تمام‌عیار ساخت. در ابیات زیر مفهوم مشترکی که از ابیات بر می‌آید را پیدا کنید.

۱) آوخ کلاه نیست وطن گر که از سرم	برداشتند فکر کلاهی دگر کنم
۲) مجنون منم که عشق وطن دارم و فغان	از عشق خاک و آب و گل و سنگ می‌کنم
۳) گر این چنین به خاک وطن شب سحر کنم	خاک وطن چو رفت، چه خاکی به سر کنم؟
۴) زنده باد آن کس که هست از جان هوادار وطن	هم وطن غم‌خوار او، هم اوست غم‌خوار وطن
- مفهوم مشترک برآمده از ابیات: وطن‌دوستی

واژه‌های تداعی‌کننده:

- ۱- وطن کلاه نیست که بتوان از آن گذشت و به فکر جایگزین آن بود. / ۲- عشق به وطن / ۳- خاک بر سر کردن در صورت از دست رفتن خاک وطن / ۴- از جان هواداری کردن برای وطن
- آیا در تحلیل‌هایتان به پاسخی که داده‌ایم رسیده‌اید؟

واژه‌های تداعی‌کننده + برداشت ذهنی = مفهوم بیت

۲- آزادی‌خواهی

آزادی‌طلبی (چه در معنای دستیابی به فضای باز سیاسی و چه در معنای مبارزه با بیگانگان) یکی از مهم‌ترین آرمان‌های شعر عصر بیداری است. در سؤال بعدی، دانسته‌های خود در مورد این مفهوم را محک بنزید:

مفهوم واژه آزادی در کدام گزینه متفاوت است؟

۱) از جور فراوان هر گوشه شوری به‌پاست	خون‌ها شده پامال و آزادی‌اش خون به‌پاست
۲) بس که در میدان آزادی کمیتم لنگ ماند	گیتی کجرو به زندان می‌دهد کیفر مرا
۳) گر خلق را بود سر سودای مال و جاه	آزادمرد را سر و سودای دیگر است
۴) عمرها در طلب شاهد آزادی و عدل	سر قدم ساخته تا ملک فنا ناخته‌ایم

- تکریم شهادت
- فرهنگ عاشورایی
- ستایش آزادی و آزادگی
۴- در خلال مفاهیم این کتاب، با نحوه طراحی سؤالات قرابت معنایی آزمون‌های سراسری آشنا شدیم. اکنون می‌توانیم این ساختارها را از آسان به سخت بچینیم:

- ۱- سؤالاتی که مفهومی مشخص را در صورت سؤال می‌پرسد. **مثال** ← مفهوم «وطن‌پرستی» در کدام گزینه دیده می‌شود؟
- ۲- سؤالاتی که در گزینه‌های دو بیت بر مفهومی یکسان تأکید دارند. **مثال** ← مفهوم کدام دو بیت یکسان است؟
- ۳- تست‌هایی که در آن بیت صورت سؤال با یکی از بیت‌های گزینه‌ها تناسب معنایی دارد. **مثال** ← بیت زیر با کدام گزینه تناسب معنایی دارد؟
- ۴- تست‌هایی که در آن از تناسب آیه، حدیث، یا جمله‌ای عربی با گزینه‌ها سؤال شده. **مثال** ← مفهوم آیهٔ «... با کدام بیت متناسب است؟
- ۵- تست‌هایی که در آن بیت صورت سؤال و ۳ گزینه بر مفهومی یکسان تأکید دارند. **مثال** ← بیت زیر با تمام گزینه‌ها تناسب معنایی دارد **به‌جز:**
- ۶- تستی که از مفهومی متفاوت می‌پرسد. **مثال** ← مفهوم کدام گزینه متفاوت است؟
- ۷- تستی که از تقابل مفهومی می‌پرسد. **مثال** ← کدام بیت با بیت زیر تقابل مفهومی دارد؟
- ۸- تستی که از ترتیب درست مفاهیم در گزینه‌ها می‌پرسد. **مثال** ← مفاهیم «.....» به ترتیب در کدام گزینه دیده می‌شود؟
- ۹- تستی که از ارتباط تصویری بین ابیات می‌پرسد. **مثال** ← کدام بیت با بیت زیر ارتباط تصویری دارد؟

در انتها نیز آنچه از خود می‌خواهیم، تنها آن است که چراغ‌های ذهنمان را روشن نگه داریم و از ایستگاه قرابت معنایی سربلند عبور کنیم.

تست‌های بخش قرابت معنایی

۵۷۲. مفهوم «قانون‌طلبی» در کدام گزینه دیده نمی‌شود؟

- ۱ بی نیروی قانون نیروی کاری از پیش
- ۲ عمری به هوای وصلت قانون
- ۳ ای همه وضع زمان را ز تو قانون و نسق
- ۴ آرجو کز این بنای فرخ قانون

۵۷۳. مفهوم ذکرشدهٔ روبه‌روی کدام گزینه نادرست است؟

- ۱ مُرده‌ات را چو کنی با کفن غیر به خاک
- ۲ با جامهٔ مُشْتَحَظ در قافله دزدانند
- ۳ هنجار خطیر تلخکامی را
- ۴ در مسلک آزادی ما را نبود هادی

۵۷۴. در کدام گزینه به مفهوم «تأثیرگذاری زنان» اشاره نشده است؟

- ۱ به کار علم و عفت کوش امروز
- ۲ زن از نخست بود رکن خانهٔ هستی
- ۳ همیشه دختر امروز مادر فرداست
- ۴ اگر فلاتن و سقراط بوده‌اند بزرگ

۵۷۵. مفهوم کدام گزینه با بیت زیر تناسب دارد؟

«مُلک را ز آزادی فکر و قلم قوّت فزای

- ۱ قلم سلاح و حجت به پیش تو سپر است
- ۲ ناهید به زخمه تیزتر گردد
- ۳ کلک از کف تیر سرنگون گردد
- ۴ تا قلم نگردد آزاد از قلم نمی‌کنم یاد

۵۷۶. مفهوم کلی همهٔ ابیات یکسان است؛ **به‌جز:**

- ۱ عشقی که درد عشق وطن بود درد او
- ۲ دم از حب‌الوطن خواهیم زدن تا جان به تن دارم
- ۳ خاک لیلای وطن را جان شیرین بر سر افشان
- ۴ جامه‌ای کاو نشود غرق به خون بهر وطن

افریشتگان قهر کنند اهریمن را
از چرخ برین گذشت افغانم
وی همه کار جهان را ز تو ترتیب و نظام
مُلک بماند همیشه خرم و آباد
(آرجو: امید است)

زندگی را نتوان گفت به جز ادباری
این راهزنان را طرد از قافله باید کرد
بر عادت خویش بی‌خطر گیرم
جز آنکه در این وادی خونین کفن افتاده
(بیگانه ستیزی)
(استبدادستیزی)
(نهراسیدن از شکست‌ها)
(جانفشانی در راه آزادی)

که مام مردم فردایی ای زن
که ساخت خانهٔ بی پای‌بست و بی‌بنیان
ز مادر است می‌شتر بزرگی پسران
بزرگ بوده پرستار خردی ایشان

خامهٔ آزاد، نافذتر ز نوک خنجر است»

خرد تو را سپه است و سخن تو را قلم است
چون من سر خامه تیزتر گیرم
چون من ز خدنگ خامه سر گیرم
گر قلم شود ز بیداد همچو خامه هر دو دستم

او بود مرد عشق که کس نیست مرد او
میان قبر هم بر لب حکایات وطن دارم
خسروان عشق درس عبرت از مجنون گرفتند
بدر آن جامه ننگ تن و کم از وطن است

۵۷۷. مفهوم واژه «وطن» در کدام گزینه متفاوت است؟

- ۱ ماتمکدهٔ خاک سزاوار وطن نیست
- ۲ ز چشم مام وطن خون چکد بر این آفاق
- ۳ این چنین دل خودنما و خودشکن
- ۴ در چاه زنخدان تو هر جان که وطن ساخت

۵۷۸. مفهوم کدام گزینه از درونمایه‌های عصر بیداری نیست؟

- ۱ جوانی به راه وطن دادم از کف
- ۲ زبان آوران وطن را چه آمد
- ۳ این وطن فتنهٔ ضحاک ستمگر دیده
- ۴ بی چون تو هم زبانی من در وطن غریبم

۵۷۹. مفهوم کدام گزینه با سایر ابیات تقابل مفهومی دارد؟

- ۱ خاکم به سر غصه به سر خاک اگر کنم
- ۲ مابین بشر شد سد چون مسئلهٔ سرحد
- ۳ ز مستی بر سر هر قطعه زمین خاک
- ۴ تا زیر خاکی ای درخت تنومند

۵۸۰. کدام بیت با سایر ابیات تناسب مفهومی ندارد؟

- ۱ هر که بهر زیب و زیور رو نتابد از وطن
- ۲ بود یک چندی به پیشانی اش اگر داغ وطن
- ۳ وطن به دست لثام است کو خردمندی
- ۴ مادر توست این وطن که در طلبش خصم

۵۸۱. همهٔ گزینه‌ها با دو بیت زیر تضاد مفهومی دارند؛ به‌جز:

- «کشور چو تن است و اجنبی مایهٔ درد
عضوی که نژند دید و گاهیده و زرد
- ۱ یک روز بود بر رخ بیگانه در فراز
  - ۲ اجنبی صاحب ایران شد و این است غم
  - ۳ در کشوری که اجنبیان را مجال نیست
  - ۴ دولت و ملت چو هر دو دست به هم داد

۵۸۲. مفهوم کدام گزینه با سایر ابیات متفاوت است؟

- ۱ دل از خون سردی نو باوگان کاوه پر خون شد
- ۲ ای توده دست قدرت از آستین برون کن
- ۳ مشتی خس و خارند به یک شعله بسوزان
- ۴ تا خود جگر روهکان را بدرانی

۵۸۳. از کدام گزینه مفهوم «برانگیختن روحیهٔ مبارزه‌طلبی» برداشت نمی‌شود؟

- ۱ باید امان نداد به زندان چیره‌دست
- ۲ فریاد به فریاد بیفزای که وقت است
- ۳ در خاک شد صد غنچه در فصل شکفتن
- ۴ کنون ظلمت به ما فهماند قدر روشنایی را

۵۸۴. مفهوم همهٔ ابیات، به‌جز بیت ..... یکسان است.

- ۱ هرچه عنوان به‌جز ایران همه یک‌سو فکتید
- ۲ ما اگر ضرب در هزار شویم
- ۳ تپیدن‌های دل‌ها ناله شد آهسته‌آهسته
- ۴ چون جدا گردید آن شاخ از درخت

۵۸۵. مفهوم کدام گزینه از سایر گزینه‌ها دورتر است؟

- ۱ مُلک درختی است نغز و ریشهٔ او عدل
- ۲ آب همی ده به کشور از کرم و داد
- ۳ مسکنت را محو باید کرد بین شیخ و شاب
- ۴ در غم عشق تو با این ناله‌های دردناک

چون سیل از این دشت به شیون بگریزد
که سرخی شفقش جلوهٔ صبح و شام دهد
دارد اندر سینۀ مؤمن وطن
زود از رسن زلف تو بر چرخ برآید

دریغا وطن رفت و طی شد جوانی
که لب بسته خو کرده با این زبونی؟
آفت پور پشَن، رنج سکندر دیده
گر باید این غریبی گو در وطن نباشم

خاک وطن چو رفت چه خاکی به سر کنم؟
زین بعد ممالک را بی‌فاصله باید کرد
خدا داند چه افسرها که رفته
مگسل از این آب و خاک ریشهٔ پیوند

چهرهٔ مام وطن را زیور و زینت بود
شد عیان کان داغ بهر گرمی بازار بود
که درس فضل و شرافت بدین لثام دهد؟
نار تظاول به خاندان تو افکند

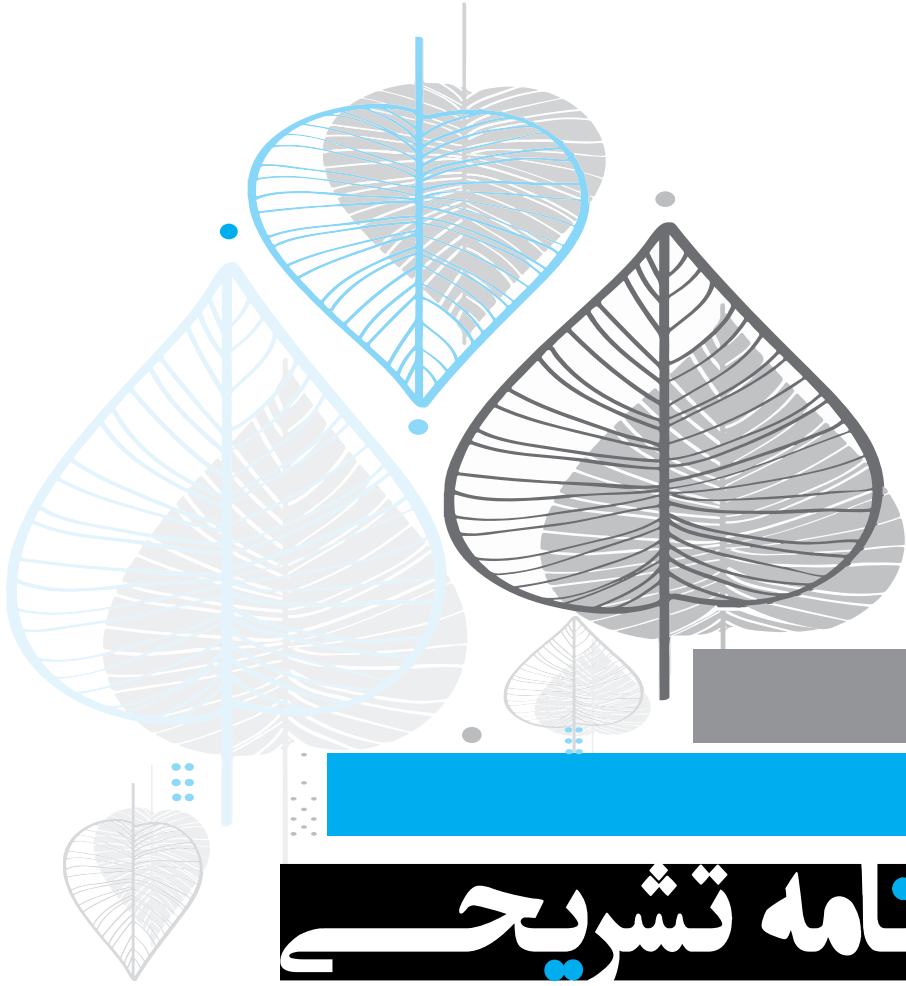
چون مایهٔ درد اندر آمد تن مرد
زد ریشه در آن و دردها باز آورد»
امروز قفل ز آهن و پولاد بر در است
آن یکی شاد که املاک و زو و زن دارد
بی‌دار و گیر روی بدان کشور آورند
پای به دامن کشد عدوی سبکسر

شقاوت‌پیشه‌های خون‌ریز چون ضحاک می‌خواهم
وین کاخ جور و کین را تا پایه سرنگون کن
بسر ظلمت این شام سیه‌فام، سحر شو
چون شیر در این بیشه سراپای، جگر شو

زیرا خراب کشور از این قوم بی‌حیاست
در یک نفس تازه اثرهاست، اثر شو
ما نیز جز خاکستری بر سر نکرديم
سزد اکنون تو شمع مُرده را از نو بیفروزی

سخت یکدل شده صد قلب به هم برشکنید
ماندگاریم و جای ما دریاست
رساتر گر شود این ناله‌ها فریاد می‌گردد
از جفای تیشه‌ها شد لخت‌لخت

ریشه قوی دار کز درخت چنی بر
و آتش برزن به دشمن از دم خنجر
معدلت را شاه و گدا باید نمود
اختر بیدادگر را دادگر خواهیم کرد

پاسخنامہ تشریح

۱. **گزینه ۳** در این دوره شاعران از سبک هندی روی برگردانده‌اند اما هنوز تأثیراتی از آن سبک و نیز مکتب وقوع در آثارشان مشاهده می‌شود.
۲. **گزینه ۲** گروهی از شاعران دوره بازگشت به قصیده‌سرایی به سبک شاعران خراسانی و عهد سلجوقی پرداختند؛ افرادی مانند صبا کاشانی، قآنی شیرازی و سروش اصفهانی از این گروه‌اند. گروه دیگر غزل‌سرایی به سبک حافظ، سعدی و دیگر شاعران سبک عراقی را پیش گرفتند. شاعرانی مانند نشاط اصفهانی، فروغی بسطامی و مجمر اصفهانی از این گروه‌اند.
۳. **گزینه ۱** تلاش‌های عباس‌میرزا در روی آوردن به دانش و فنون نوین یکی از عوامل شکل‌گیری نهضت بیداری بود.
۴. **گزینه ۳** مشتاق اصفهانی در زمان نادرشاه و کریم‌خان زند، با همراهی چند تن دیگر از ادیبان، انجمن ادبی اصفهان را اداره می‌کرد. با روی کار آمدن سلسله قاجار و تثبیت حکومت مرکزی در ایران، بازگشت به شیوه و الگوی گذشتگان در ادبیات، پرونق‌تر از گذشته شد. عبدالوهاب نشاط، انجمن ادبی نشاط را تأسیس کرد. میرزا عبدالوهاب نشاط در نظم و نثر فارسی مهارت داشت و مجموعه آثار منظوم و منثور او با عنوان گنجینه نشاط باقی است. شاعر هرچند قصاید بلندی دارد، به‌ویژه از نظر غزل‌سرایی، در بین هم‌روزگاران خود تا حدی کم‌نظیر است.
۵. **گزینه ۲** گنجینه نشاط مجموعه آثار منظوم و منثور نشاط اصفهانی است.
۶. **گزینه ۱** از عوامل بیداری جامعه ایرانی علاوه بر مواردی که در گزینه‌های صحیح آمده، می‌توان به این موارد اشاره کرد: تأثیر جنگ‌های نافرجام ایران و روس، توجه مردم به واقعیت‌ها و امکانات فنی دنیای جدید، کوشش‌های عباس‌میرزا، ولیعهد فتحعلی‌شاه در روی آوردن به دانش و فنون نوین.
۷. **گزینه ۲** بررسی سایر گزینه‌ها: ۱. در این دوره، محتوا بر صور خیال و جنبه‌های شاعرانه اهمیت یافت. ۳. عموم مردم (نه فقط روشنفکران) به واقعیت‌ها و امکانات فنی دنیای جدید توجه کردند. ۴. هرچند یکی از مضامین ادبیات دوره بیداری، پیکار با بیگانه و بیگانه‌خواهی بوده است، اما توجه داشته باشید همان‌طور که در متن کتاب نیز آمده، یکی از عوامل گرایش به نوگرایی توجه به اندیشه‌های روشنفکران خارجی بوده است. (درس ۱، صفحه ۱۵ و ۱۴)
۸. **گزینه ۳** یکی از مضامین رایج ادبیات این دوره، برانگیختن احساسات ملی و میهنی بوده است نه مذهبی.
۹. **گزینه ۱** دعوت به مبارزه علیه دشمن، توجه به اسلوب‌های کهن ادبی و سخن از حقوق کودکان ستم‌دیده از مضامین رایج در دوره بیداری نیستند.
۱۰. **گزینه ۴** صبا کاشانی شاعر شاخص دوره بازگشت ادبی است.
۱۱. **گزینه ۲** ادبیات بیداری با ظهور مفاهیمی نو مثل: آزادی، وطن، قانون‌خواهی و مبارزه با استبداد و استعمار شکل گرفت. در کنار این مضامین، مضامین دیگری نیز مطرح بودند؛ مانند حقوق اجتماعی.
۱۲. **گزینه ۱**
۱۳. **گزینه ۲**
۱۴. **گزینه ۳** در عصر بیداری به‌دلیل تمرکز عمده فعالیت‌های سیاسی و مطبوعاتی در تهران، شعر و ادب هم در پایتخت جلوه بیشتری داشت.
۱۵. **گزینه ۳** بهار در دانشگاه نیز تدریس می‌کرد.
۱۶. **گزینه ۴**
۱۷. **گزینه ۱** خداوندنامه اثر صبا کاشانی است.
۱۸. **گزینه ۲** نام اصلی وی محمدصادق امیری فراهانی است و لقب ادیب‌الممالک را مظفرالدین‌شاه به او داد.
۱۹. **گزینه ۲**
۲۰. **گزینه ۴** طنزهای روزنامه نسیم شمال در مضمون مبارزه با استبداد و عشق به وطن بودند، نه سرگرم‌کننده. این اشعار در بیداری مردم بسیار مؤثر بودند.
۲۱. **گزینه ۴** در شعر وی اگرچه اندیشه‌های نوگرایانه وجود دارد، ولی جایگاه خانوادگی (از نوادگان فتحعلی‌شاه قاجار) و تفکرات شخصی او، مانع از آن می‌شود که در ردیف شاعران آزادی‌خواه مشروطه قرار بگیرد.
۲۲. **گزینه ۴** تصحیح سایر گزینه‌ها: در به‌کارگیری تعبیرات عامیانه و آفریدن اشعاری ساده و روان مهارت داشت. در شعر وی اگرچه اندیشه‌های نوگرایانه وجود دارد، ولی جایگاه خانوادگی (از نوادگان فتحعلی‌شاه قاجار) و تفکرات شخصی خود او، مانع از آن می‌شود که در ردیف شاعران آزادی‌خواه مشروطه قرار بگیرد. ایرج میرزا از شعرهای غربی نیز ترجمه‌هایی منظوم پدید آورده است که در نوع خود ابتکاری محسوب می‌شود؛ قطعه «قلب مادر» یکی از آن نمونه‌ها است (پس ترجمه اوست نه سروده او).
۲۳. **گزینه ۱** شعر عارف ساده و دور از پیچیدگی بود.
۲۴. **گزینه ۴** تحت تأثیر مسعود سعد و سعدی بود.
۲۵. **گزینه ۲** یکی دیگر از زمینه‌های فعالیت میرزاده عشقی «نمایشنامه‌نویسی» بود.
۲۶. **گزینه ۴** نمایشنامه «ایده‌آل» یا «سه تابلوی مریم» که به نظم است، مهم‌ترین اثر عشقی است.
۲۷. **گزینه ۳** منظوم است.
۲۸. **گزینه ۳** تصحیح سایر گزینه‌ها: ایده‌آل نام مهم‌ترین اثر میرزاده عشقی است که نام دیگر آن «سه تابلوی مریم» است. این روزنامه توسط میرزاده عشقی منتشر می‌شد. رضاخان، میرزاده عشقی را پیش از شکوفایی توقیف کرد! نه روزنامه را.
۲۹. **گزینه ۴** «ای قلم» از اشعار انتقادی «سیداشرف‌الدین گیلانی» (نسیم شمال) است.
۳۰. **گزینه ۴** روزنامه «قرن بیستم» را «میرزاده عشقی» منتشر می‌کرد. ادیب‌الممالک سردبیر روزنامه مجلس بود.
۳۱. **گزینه ۳** پ توضیح مربوط به بهار است. ت تاریخ مختصر احزاب سیاسی ایران، نام یکی از آثار محمدتقی بهار است. ت توضیح مربوط به فرخی یزدی است.
۳۲. **گزینه ۳** سایر گزینه‌ها: ۱) میرزاده عشقی ۲) نشاط اصفهانی ۴) صبا کاشانی
۳۳. **گزینه ۱** سایر گزینه‌ها: ۲ و ۳ = میرزاده عشقی ۴ = ایرج میرزا
۳۴. **گزینه ۱** خداوندنامه اثر صبا کاشانی است. درس ۱ (ترکیبی)
۳۵. **گزینه ۴**
۳۶. **گزینه ۳** رواج و گسترش روزنامه‌نگاری، روی آوردن به ترجمه و ادبیات داستانی بر اثر ارتباط با ادبیات اروپا و تغییر مخاطب نوشته‌ها از جمله عواملی بودند که نثر دوره بیداری را به سمت سادگی و بی‌پیرایگی سوق دادند.
۳۷. **گزینه ۲** صور اسرافیل با مدیریت میرزا جهانگیرخان صور اسرافیل.
۳۸. **گزینه ۳** مجله بهار نشریه ادبی محسوب می‌شود و سایر روزنامه‌ها به انتقاد اجتماعی سیاسی زمانه می‌پرداختند.
۳۹. **گزینه ۳** این جریان پیش از انقلاب مشروطه شروع شد.